

ВІТАЛІЙ ЛИТВИН

Кандидат політичних наук, асистент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

lytvyn.vitaliy@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В ПОЛІТИЧНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: СТАНОВЛЕННЯ, ПОВНОВАЖЕННЯ, РОЛЬ І МІСЦЕ У СИСТЕМІ ПРАВЛІННЯ¹

В статті розглянуто еволюцію інституту президентства в політичній історії України. Визначено стадії становлення, повноваження, роль та місце інституту президентства в системі правління України на різних історичних етапах її політичного розвитку. Окреслено історіографію дослідження інституту президентства в Україні. Поетапно структуровано еволюцію політико-правової думки з приводу суті та призначення інституту президентства в Україні. Фактологічно окреслено повноваження, роль та місце інституту президентства у системі правління в Україні (на етнічних українських землях) в першій половині ХХ ст. Визначено вплив інституту президентства в СРСР на особливості становлення і роль інституту президентства в пострадянській Україні. Поетапно розкрито динаміку становлення інституту президентства в незалежній Україні впродовж 1991–2014 рр. З'ясовано проблематику інституційного наслідування інституту президентства, зокрема його повноважень, ролі та місця у системі правління, в контексті історичного впливу одних історичних віх становлення української державності на наступні. Аргументовано, що інститут президентства в Україні (зокрема та загалом у зрізі системи правління) потребує реформування з огляду на інституційну і політико-правову спадщину інституту президентства в Україні у минулому, а також з огляду на досвід застосування інституту президентства в державах Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: президент, президентство, система правління, парламентаризм, президенталізм, напівпрезиденталізм.

VITALIY LYTVYN

Ph.D. in Political Science, Assistant Professor at Department of Political Science in
Ivan Franko National University of L'viv

lytvyn.vitaliy@gmail.com

THE EVOLUTION OF INSTITUTION OF PRESIDENCY IN POLITICAL HISTORY OF UKRAINE: INCIPIENCE, POWERS, ROLE AND PLACE IN THE SYSTEM OF GOVERNMENT

The author determined phases of formation, powers, role and place of presidency in the government system of Ukraine at different stages of its political development, outlined historiography of presidency's researches in Ukraine, incrementally structured the evolution of political and legal views about the nature and purpose of the presidency in Ukraine, outlined the factual authority, role and place of presidency in the government system of Ukraine (on Ukrainian ethnic territories) in the first half of the twentieth century, determined the influence of the USSR presidency on the characteristics of formation and role of the presidency in post-Soviet Ukraine, incrementally revealed the dynamics of presidency in the independent Ukraine, 1991–2014. The author also found out the problem of institutional inheritance of

---

¹ Подано до друку у видання "Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie". Детально: Литвин В. Еволюція інституту президентства в політичній історії України: становлення, повноваження, роль і місце у системі правління / Віталій Литвин // Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. – 2014 (подано до друку)).

presidency (including his powers, role and place in system of government) in the context of impact of some historical milestones of Ukrainian statehood in the following historical milestones. As result, the researcher argued that the institution of presidency in Ukraine (including the government system at all) needs to be reformed because of the past institutional, legal and political legacy of the presidency in Ukraine, and given to the experience of presidency in Central and Eastern Europe countries.

Keywords: president, presidency, system of government, parliamentarism, presidentialism, semi-presidentialism.

У ході та в результаті масових народних виступів в Україні у листопаді 2013 – лютому 2014 рр. (спочатку з приводу призупинення президентом і урядом України євроінтеграційних процесів за участю України, а згодом внаслідок системного спротиву суспільства існуючому політичному укладу, які вже увійшли в історію як феномени так званого "Євромайдану" та "революції гідності") було повалено диктаторський (у формі змагального авторитаризму) режим президента України В. Януковича. Після цього система правління України змінилася з президент-парламентської на парламент-президентську (схожий маневр політична система України апробувала в 2004–2006 рр.). Відповідно суттєво обмежено повноваження президента, принаймні з приводу його участі у формуванні та достроковому припиненні повноважень уряду та інших центральних органів виконавчої влади. Разом із цим, а також у контексті очікування позачергових виборів президента (які були призначені на 25 травня 2014 р.) та вкрай нестабільної внутрішньо- (коли попереднім режимом було розграбовано державний бюджет, а країна та суспільство потребували системних і фундаментальних реформ) та зовнішньополітичної (внаслідок поляризації інтересів України та Росії, фактичної втрати першою Криму й невизнання другою чинної влади у Києві) ситуації в Україні було взято курс на прискорене прийняття поправок до конституції та відповідно окреслення нового місця інституту президентства в політичній системі України. У цьому контексті актуальним виявилось питання адекватного окреслення перспективної системи правління в Україні, зокрема в зрізі місця у ній інституту президентства. Безумовно, це складна та комплексна проблема, а її вирішення фактично неможливе без знання особливостей та наслідків еволюції інституту президентства (особливо у контексті становлення, повноважень, ролі та місця інституту президента в системі правління) в політичній історії України.

Інститут президентства в Україні становить собою досить вивчену та різнобічну проблематику. Це проявляється у цілій низці доробків, які присвячені становленню, повноваженням, ролі та місцю інституту президентства у політичній системі, зокрема системі правління, в Україні. Перші думки із приводу доцільності запровадження інституту президентства в Україні (на історичних етнічних землях України) знаходимо в напрацюваннях таких авторів, як Г. Андрузький², М. Драгоманов³, І. Франко⁴, М. Міхновський⁵, М. Грушевський⁶, Д. Дорошенко⁷, С. Дністрянський⁸ тощо.

Контекст історії становлення інституту президентства в Україні покладено в основу праць таких науковців, як М. Пахомова⁹, В. Шатіло¹⁰, С. Агафонов¹¹, П. Музиченко¹², Б. Дем'яненко¹³, П.

² P. Bilenchuk, V. Kapeliushnyi, *Heorhii Andruzkyi: provydets, patriot, konstytutsionalist*, "Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy" 2002, vol 2, nr 15, s. 2-12.

³ M. Drahomanov, *Perednie slovo do "Hromady"*, [w:] M. Drahomanov, *Vybrani tvory. Zbirka politychnykh tvoriv z prymitkami*, Praha-Niu-York 1937, s. 93-147.

⁴ I. Franko, *"Hromada" i "za druha" sered ukraïnskoho narodu v Halychyni i na Bukovyni*, [w:] I. Franko, *Zibrannia tvoriv: U 50 t.*, Kyiv 1984, vol 44, nr 1, s. 487-495.

⁵ *Osnovnyi zakon "Samostiinoi Ukrainy" Spilky narodu ukraïnskoho*, [w:] *Istoriia ukraïnskoi konstytutsii*, red. A. H. Sliusarenko, M. V. Tomenko, Kyiv 1997.

⁶ M. Hrushevskiy, *Na porozhi novoi Ukrainy (frahmenty)*, [w:] *Hromadianyn – Derzhava – Hromadianske vykhovannia: Antolohiia*, red. M. P. Ragoza, O. V. Sukhomlynska, Donetsk 2001, s. 74-85.

⁷ D. Doroshenko, *Doba Tsentralnoi Rady – Istoriia Ukrainy. 1917-1923 rr.*, Uzhhorod 1932, vol 2.

⁸ P. Stetsiuk, *Stanyslav Dnistrianskyi yak konstytutsionalist*, Lviv 1999.

⁹ M. Pakhomova, *Formuvannia instytutu prezydentskoi vlady v Ukraini*, "Naukovi pratsi: Naukovo-metodychni zhurnal" 2004, vol 33, nr 20: Politychni nauky, s. 21-26.

¹⁰ V. Shatilo, *Instytut hlavy derzhavy: yoho mistse v ukraïnskomu konstytutsionalizmi XIX – poch. XX st.*, "Viche" 1999, vol 10, s. 137-144.

¹¹ S. Ahafonov, *Istorychni rozvytok instytutu hlavy derzhavy v Ukraini*, "Pravo Ukrainy" 2001, vol 7, s. 102-105.

Плахотнюк і В. Мельниченко¹⁴, В. Сухонос¹⁵, Б. Лазарєв¹⁶, І. Старків¹⁷, М. Томенко¹⁸, В. Горбатюк¹⁹, В. Шаповал і В. Головатенко²⁰, О. Житник²¹, Т. Приймак²², М. Мацькевич²³ тощо (здебільшого запропоновано праці, опубліковані після 2000 р.).

Політико-правовий статус і повноваження президента в Україні стали предметом нормативно-правових актів і цілої низки наукових доробків, зокрема за авторством таких вчених (вказано праці, видані після 2001 р.): О. Зозуля²⁴, С. Агафонов²⁵, Ф. Бурчак²⁶, В. Сухонос²⁷, Н. Заяць²⁸, М. Зелінська²⁹, М. Кармазіна³⁰, В. Мельниченко³¹, Ю. Тодика³², С. Дерев'янко³³, О. Волощук³⁴, В. Погорілко³⁵,

¹² P. Muzychenko, *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy*, Kyiv 2000.

¹³ B. Demianenko, *Henezys instytutu prezidentstva v Ukraini: poperedni pidsumky prezidentської kadentsii V. Yushchenka*, "Suchasna ukrainska polityka: polityky i politolohy pro nei: zb. nauk. prats 2010, vol 19, s. 24-38.

¹⁴ P. Plakhotniuk, V. Melnychenko, *Instytut prezidentstva v Ukraini: stavlennia ta rozvytok: monohrafiia*, Kyiv 2004.

¹⁵ V. Sukhonos, *Instytut hlavy derzhavy v Ukraini 1917-1921 rokiv*, "Visnyk Tsentralnoi Vyorbochoi Komisii" 2008, vol 4, nr 14, s. 78-84.

¹⁶ B. Lazarev, *Prezydent SSSR, "Hosudarstvo i pravo"* 1990, vol 7, s. 3-14. ; B. Lazarev, *Ob yzmeneniakh v pravovom statuse Prezidenta SSSR, "Hosudarstvo i pravo"* 1991, vol 8, s. 32-44.

¹⁷ I. Starkiv, *Istoryko-pravovi vytoky instytutu prezidentstva v Ukraini ta sviiti*, "Forum prava" 2012, vol 4, s. 859-864.

¹⁸ M. Tomenko, *Instytutu prezidentstva v ukrainskii istoryko-politychnii dumtsi*, "Ukrainska perspektyva: istoryko-politolohichni pidstavy suchasnoi derzhavnoi stratehii" 1995, vol 2, s. 17-28.

¹⁹ V. Horbatiuk, *Instytut prezidentstva v Ukraini: istoryko-pravovi aspekt*, "Chasopys Kyivskoho universytetu prava" 2011, vol 2, s. 325-329.

²⁰ V. Shapoval, V. Holovatenko, *Instytut hlavy derzhavy v ukrainskomu konstytutsionalizmi kintsia XIX – pochatku XX st.*, "Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy" 1997, vol 2, nr 9, s. 49-55.

²¹ O. Zhytnyk, *Instytut hlavy derzhavy v polityko-pravovii dumtsi doby ukrainskoho natsionalnoho vidrozhennia (druga polovyna KhIKh st. – 1917 r.)*, "Chasopys Akademii advokatury Ukrainy" 2010, vol 9, nr 4, s. 1-5.

²² T. Pryimak, *Konstytutsiinyi proekt M. Hrushevskoho z 1905 r.*, "Ukrainskyi istorychnyi zhurnal" 1991, vol 1, s. 127-136.

²³ M. Matskevych, *Konstytutsiine zakonodavstvo v ZUNR: istoryko-pravovi aspekty*, "Yurydychnyi zhurnal "Pravo Ukrainy" 2011, vol 2, s. 255-261.

²⁴ O. Zozulia, *Instytut prezidentstva yak ob'iekt suchasnoi konstytutsiinoi reformy v Ukraini*, "Forum prava" 2010, vol 1, s. 126-146.; O. Zozulia, *Sekretariat Prezidenta Ukrainy: normatyno-pravovi zasady orhanizatsii ta diialnosti: monohrafiia*, red. O. V. Martseliak, Wyd. "Kharkiv yurydychnyi", Kharkiv 2008.; O. Zozulia, *Pravovyi status Prezidenta Ukrainy yak hlavy derzhavy i hlavy vykonavchoi vlady*, "Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu": Seriia "Pravo" 2008, vol 11, s. 139-146. ; O. Zozulia, *Kantseliariia Prezidenta Ukrainy: pravovi zasady pobudovy aparatu hlavy derzhavy*, "Forum prava" 2008, vol 2, s. 152-182.

²⁵ S. Ahafonov, *Pravovyi status Prezidenta Ukrainy*, "Pravo Ukrainy" 2000, vol 9, s. 25-27.

²⁶ F. Burchak, *Prezydent Ukrainy*, Kiev 1997.; F. Burchak, V. Pohorilko, *Konstytutsiino-pravovyi status Prezidenta Ukrainy*, [w:] *Konstytutsiine pravo Ukrainy*, red. V. Y. Tatsiia, V. F. Pohorilka, Y. M. Todyky, Wyd. "Ukrainskyi tsentr pravnychkykh studii", Kiev 1999, s. 220-237.

²⁷ V. Sukhonos, *Instytut hlavy derzhavy v konstytutsiinomu pravi: Monohrafiia*, Wyd. "DVNZ "UABS NBU", Sumy 2011, s. 221-280.

²⁸ N. Zaiats, *Teoretyko-pravovi problemy instytutu prezidentstva v mekhanizmi realizatsii derzhavnoi vlady v Ukraini*, "Pravo Ukrainy" 2009, vol 6, s. 29-37.

²⁹ M. Zelinska, *Etapy transformatsii instytutu prezidentstva v Ukraini*, "Politychnyi menedzhment" 2010, vol 1, s. 68-75.; M. Zelinska, *Mozhlyvi modeli rozvytku instytutu prezidentstva v Ukraini*, "Politychnyi menedzhment" 2007, vol 3, s. 69-77.

³⁰ M. Karmazina, *Evoliutsiia struktury prezidentського Sekretariatu*, "Politychnyi menedzhment" 2009, vol 3, s. 60-68.; M. Karmazina, *Prezydentstvo: ukrainskyi variant*, Wyd. "Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy", Kiev 2007.

³¹ V. Melnychenko, *Instytut Prezidenta v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku*, "Pravo Ukrainy" 2009, vol 12, s. 18-29.; V. Melnychenko, N. Plakhotniuk, *Povnovazhennia Prezidenta Ukrainy u konteksti konstytutsiinoi reformy: struktura, zmist, kharakter*, "Biuletyn Ministerstva yustyttsii Ukrainy" 2005, vol 12, s. 5-15.

³² Y. Todyka, *Prezydent Ukrainy: konstytutsiino-pravovyi status : monohrafiia*, Kharkiv 1999.; Y. Todyka, V. Yavorskyi, *Prezydent Ukrainy: konstytutsyonno-pravovoi status: monohrafiia*, Wyd. "Fakt", Kharkiv 1999.

³³ S. Derevianko, *Pro utochnennia povnovazhen Prezidenta Ukrainy shchodo pryznachennia/proholoshennia vseukrainskoho referendumu v onovlenii Konstytutsii Ukrainy*, "Visnyk Tsentralnoi Vyorbochoi Komisii" 2009, vol 2-3, nr 16-17, s. 63-71.

³⁴ O. Voloshchuk, *Teoretychni ta praktychni problemy orhanizatsii instytutu vyboriv Prezidenta Ukrainy*, "Visnyk Tsentralnoi Vyorbochoi Komisii" 2009, vol 1, nr 15, s. 53-59.

³⁵ V. Pohorilko, *Teoretychni problemy konstytutsiinoho statusu Prezidenta Ukrainy*, [w:] *Problemy realizatsii Konstytutsii Ukrainy: teoriia i praktyka : Monohrafiia*, red. V. F. Pohorilko, Wyd. "In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN

О. Процик³⁶, В. Шаповал³⁷, О. Поліщук³⁸, Л. Кривенко³⁹, Р. Мартинюк⁴⁰, Я. Берназюк⁴¹, І. Жиляєв⁴², Т. Трійняк⁴³, П. Рудик⁴⁴, П. Сінельник⁴⁵, Г. Макаров⁴⁶, О. Балагура⁴⁷, В. Головатенко, М. Цвік та І. Процюк⁴⁸,⁴⁹. У порівняльно-правовому та порівняльно-політологічному вимірі схожі питання були предметом пошуків таких вчених: Т. Жалій⁵⁰, Ю. Барабаш⁵¹, Л. Галаган⁵², В. Гапоненко⁵³, О. Дудник⁵⁴, О. Кордун, К. Ващенко та Р. Павленко⁵⁵, І. Кресіна, А. Коваленко й О. Балан⁵⁶, Д. Мазур⁵⁷, Н. Діус⁵⁸,

Ukrainy", Kiev 2003, s. 304-349.; V. Pohorilko, *Instytut prezydentstwa v Ukraini*, [w:] *Derzhavotvorennia i pravotvorennia v Ukraini: dosvid, problemy, perspektyvy: Monohrafiia*, red. Y. S. Shemshuchenko, Wyd. "In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy", Kiev 2001, s. 113-134.

³⁶ O. Protsyk, *Ruling with Decrees: Presidential Decree Making in Russia and Ukraine*, "Europe-Asia Studies" 2004, vol 56, nr 5, s. 637-660.; O. Protsyk, *Constitutional Politics and Presidential Power in Kuchma's Ukraine*, "Problems of Post-Communism" 2005, vol 52, nr 5, s. 23-31.

³⁷ V. Shapoval, *Status Prezydenta u yspolnytelnaia vlast v Ukrayne*, [w:] *Problemy harmonyzatsyy zakonodatelstva Ukrayny i stran Evropy*, red. E. A. Kubko, V. V. Tsvetkova, Wyd. "Yuryнком Inter", Kiev 2003.

³⁸ O. Polishchuk, *Konstytutsiino-politychna modernizatsiia instytutu prezydenta v Ukraini*, "Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina": Seriia "Pytannia politolohii" 2013, vol 1073, s. 19-25.

³⁹ L. Kryvenko, *Prezydent Ukrainy: konstytutsiino-pravovi status*, "Viche" 1993, vol 12.

⁴⁰ R. Martyniuk, *Problemy vyznachennia konstytutsiino-pravovoho statusu Prezydenta Ukrainy v umovakh zmishanoi formy pravlinnia*, "Pravo Ukrainy" 2009, vol 5, s. 44-50.; R. Martyniuk, *Analiz funktsionalnoi pryrody instytutu prezydenta v Ukraini*, "Chasopys Kyivskoho universytetu prava" 2008, vol 2, s. 80-85.

⁴¹ Y. Bernaziuk, *Poslannia Prezydenta Ukrainy do narodu ta do Verkhovnoi Rady Ukrainy yak ofitsiini dokumenty (akty) hlavy derzhavy*, "Forum prava" 2010, vol 4, s. 63-68.

⁴² I. Zhyliaiev, *Poslannia Prezydenta Ukrainy yak instrument stratehichnoho upravlinnia*, "Ekonomichni chasopys" 2006, vol 5-6, s. 21-24. ; I. Zhyliaiev, *Poslannia Prezydenta Ukrainy yak instrument derzhavnoi polityky*, "Stratehichni priorityety" 2007, vol 1, nr 2, s. 24-33.

⁴³ T. Triiniak, *Deiaki aspekty konstytutsiinoi vidpovidalnosti Prezydenta Ukrainy*, [w:] *Druhi konstytutsiini chytannia*, Wyd. "Prava liudyny", Kharkiv 2009.

⁴⁴ P. Rudyk, *Do pytannia novoho statusu Prezydenta Ukrainy v konteksti konstytutsiinykh zmin*, "Chasopys Kyivskoho universytetu prava" 2008, vol 2, s. 69-74.

⁴⁵ S. Sinelnik, *Dyskretni povnovazhennia prezydenta Ukrainy v konteksti provedennia konstytutsiinoi reformy*, "Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu": Seriia "Yurydychni nauky" 2009, vol 1, s. 62-68.

⁴⁶ G. Makarov, *Normotvorcha diialnist hlavy derzhavy: zarubizhnyi dosvid ta vitchyzniana praktyka*, "Stratehichni priorityety" 2009, vol 1, nr 10, s. 5-13.

⁴⁷ O. Balahura, *Instytut prezydentstva v Ukrayne : praktyka stanovleniya*, "Problemy prava na zlami tysyacholit" 2001, s. 82-86.

⁴⁸ M. Tsvik, I. Protsiuk, *Pro derzhavno-pravovu pryrodu vlady Prezydenta Ukrainy v systemi rozpodilu vlad*, "Problemy konstytutsiinoho prava" 1999, vol 1, s. 51-61.

⁴⁹ V. Holovatenko, *Okremi aspekty konstytutsiino-pravovoho statusu Prezydenta Ukrainy*, "Pravo Ukrainy" 1999, vol 5, s. 30-34.

⁵⁰ T. Zhali, *Pravovi status hlav derzhav v Ukraini ta Rosiiskii Federatsii: porivnialnyi analiz*, "Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu": "Yurydychni nauky" 2013, vol 1, s. 14-18.

⁵¹ Y. Barabash, *Prezydent u zmishanykh respublikakh: deiaki pytannia konstytutsiino-pravovoi teorii ta praktyky*, "Pravo Ukrainy" 2012, vol 8, s. 93-99.; Y. Barabash, *Impichment yak forma konstytutsiino-pravovoi vidpovidalnosti y zasib urehulivannia derzhavno-pravovykh konfliktiv*, "Problemy zakonnosti" 2008, vol 96.

⁵² L. Halahan, *Prezydent u systemi vlady za riznykh form derzhavnogo pravlinnia*, "Politychni menedzhment" 2011, vol 4, s. 8-17.

⁵³ V. Haponenko, *Superechnosti instytutu prezydentstva: teoretychni zasady ta uroky dlia Ukrainy*, "Politychni menedzhment" 2011, vol 5, s. 110-116.

⁵⁴ O. Dudnyk, *Transformatsiia instytutu prezydentstva v krainakh SND (2005–2006 roky)*, "Politychni menedzhment" 2007, s. 214-227.

⁵⁵ O. Kordun, K. Vashchenko, R. Pavlenko, *Osoblyvosti vykonavchoi vlady v postradianskii kraini: Monohrafiia*, red. O. Korduna, Wyd. MAUP, Kiev 2000.

⁵⁶ I. Kresina, A. Kovalenko, O. Balan, *Instytut impichmentu: porivnialnyi polityko-pravovi analiz*, Wyd. Yurydychna dumka, Kiev 2004.

⁵⁷ D. Mazur, *Pravovi akty prezidentiv Ukrainy i Rosii ta yikh klasyfikatsiia: teoretyko-pravovi aspekt*, "Visnyk Nats. un-tu vnutr. sprav" 2004, vol 27, s. 230-237.

⁵⁸ N. Dius, *Instytut impichmentu v Ukraini, Frantsii ta Rosiiskii Federatsii: porivnialno-pravovi aspekt*, "Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu": Seriia "Pravo" 2007, vol 8.

В. Крейденко⁵⁹, О. Волощук⁶⁰, С. Серьогіна⁶¹, А. Рязанцев⁶², Д. Ковриженко⁶³, Д. Белов⁶⁴, В. Шатіло⁶⁵, Н. Борисов⁶⁶ тощо.

Місце та роль президента у системі державної влади (системи державного правління) стали предметом наукових розвідок таких науковців: В. Кафарський⁶⁷, С. Серьогіна⁶⁸, М. Цвік та Н. Жун⁶⁹, В. Шатіло⁷⁰, Р. Мартинюк⁷¹, Е. Скребець⁷², Р. Безсмертний⁷³, О. Ткаченко⁷⁴, В. Головатенко⁷⁵, І. Чекер⁷⁶, П. Манюк⁷⁷, А. Селіванов та В. Суслов⁷⁸, О. Совгіря⁷⁹, Л. Полякова⁸⁰, В. Потапенко⁸¹, С. Болдирєв та Б. Ребриш⁸², О. Зозуля⁸³, Я. Берназюк⁸⁴, О. Даниляк⁸⁵, Н. Жук⁸⁶, О. Волощук⁸⁷, С. Вавженчук⁸⁸,

⁵⁹ V. Kreidenko, *Instytut prezydentstwa w Ukraini: porównialny analiz 2004–2012 rr.*, Zbirnyk naukovykh prats "Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia" 2012, vol 30, s. 151-157.

⁶⁰ O. Voloshchuk, *Instytut prezydenta u Frantsii, Rosii ta Ukraini: konstytutsiini normy i politychna praktyka : monohrafiia*, Wyd. Tekhnodruk, Chernivtsi 2009.; O. Voloshchuk, *Prezydent – aktyvnyi uchastnyk zakonodavchoho protsesu (porivnialnyi analiz konstytutsiino-pravovykh norm Frantsii, Rosii ta Ukrainy)*, "Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu": Serii "Pravo" 2002, vol 1, s. 56-61.

⁶¹ S. Serohina, *Teoretyko-pravovi ta orhanizatsiini zasady funktsionuvannia instytutu prezydentstva v Ukraini: monohrafiia*, Wyd. Ksyron, Kharkiv 2001.

⁶² A. Riazantsev, *Rol ynstytuta prezydentstva v protsesse formyrovannia yspolnytelnoi vlasty v Rossyy i Ukrainy (sravnytelnyi analiz)*, "Vestnyk VHU: Ystoryia. Polytolohyia. Sotsyolohyia" 2013, vol 1, s. 146-148.

⁶³ D. Kovryzhenko, *Instytut veto: zarubizhnyi dosvid, natsionalne zakonodavstvo i praktyka, propozytsii*, Wyd. Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv, Kiev 2009.

⁶⁴ D. Bielov, Y. Bysaha, *Konstytutsiino-pravove rehuliuвання instytutu prezydentstva v Ukraini ta Frantsii*, Wyd. Lira, Uzhhorod 2007.

⁶⁵ V. Shatylo, *Instytut prezydentstva v mekhanizme hosudarstvennoi vlasty zarubezhnykh stran i Ukrainy*, "TEISĖ" 2014, vol 90, s. 235-252.

⁶⁶ N. Borysov, *Instytut Prezydenta Ukrainy: dolhyi put k instytutsyonalizatsii*, "Hrany" 2013, vol 3, s. 40-57.

⁶⁷ V. Kafarskyi, *Na vidminu vid elitnoho aktsionernoho klubu y vid monarkha. Politychni partii i Prezydent: shliakhy spivpratsi*, "Viche" 2006, vol 17-18, s. 77-80.

⁶⁸ S. Serohina, *Optymizatsiia statusu prezydenta yak kliuchova lanka konstytutsiinoi reformy Ukrainy*, "Pravo Ukrainy" 2009, vol 6, s. 23-28.

⁶⁹ M. Tsvik, N. Zhuk, *Dynamika prezydenskoi vlady v Ukraini*, "Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy" 2007, vol 3, nr 46, s. 33-44.

⁷⁰ V. Shatilo, *Instytut prezydentstva v systemi derzhavnoi vlady Ukrainy*, Wyd. Ukrainyskyi tsentr politychnoho menedzhmentu, Kiev 2004.; V. Shatylo, *Normatyvno-pravovye i druhye akty prezydenta Ukrainy v mekhanizme realizatsii hosudarstvennoi vlasty*, "TEISĖ" 2013, vol 87, s. 217-230.

⁷¹ R. Martyniuk, *Prezydent Ukrainy v systemi strymuvan i protyvah na suchasnomu etapi*, "Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo" 2008, vol 8, s. 28-31.

⁷² E. Skrebets, *Praktyka pryimenenia instytutu veto hlavy hosudarstva i stablynost polytycheskoi systemy Ukrainy*, "Vestnyk SevHTU": " Polytolohyia" 2003, vol 52, s. 226-235.

⁷³ R. Bezsmertnyi, *Prezydent Ukrainy i Verkhovna Rada Ukrainy*, "Viche" 2000, vol 7, nr 100, s. 34-38.

⁷⁴ O. Tkachenko, *Veto Prezydenta: osnovy, praktyka*, "Holos Ukrainy" 1999, vol 142, s. 2-3.

⁷⁵ V. Holovatenco, *Pravo veto Prezydenta Ukrainy: skladova mekhanizmu strymuvan i protyvah chy destabilizuiuchy chynnyk zakonotvorennia?*, "Ukrainske pravo" 2000, vol 1, s. 105-109.

⁷⁶ I. Cheker, *Comparative analysis of problematic aspects of the President impeachment procedure in Ukraine and Russia*, [w:] *Akademichni ta naukovi vyklyky riznomanitnykh haluzei znan u XXI stolitti* : Chastyna I. Wyd. KhNU im. V. N. Karazina, Kharkiv 2012, s. 73-77.

⁷⁷ P. Maniuk, *Pravo veto prezydenta Ukrainy u konteksti pravovoi okhorony konstytutsii Ukrainy*, "Porivnialno-analitychne pravo" 2013, vol 3, nr 2, s. 87-89.

⁷⁸ A. Selivanov, V. Suslov, *Pravo prezydenskoho veto u konteksti vidnosyn z parlamentom*, "Holos Ukrainy" 1996, vol 105-106, s. 7.

⁷⁹ O. Sovhyria, *Instytut kontrasyhnuvannia aktiv hlavy derzhavy v Ukraini: pravova pryroda ta problemy zakonodavchoho rehuliuвання*, "Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka": "Yurydychni nauky" 2010, vol 85, s. 66-70.

⁸⁰ L. Poliakova, *Osoblyvosti vzaiemodii prezydenta Ukrainy, zakonodavchoi vlady z sudovoiu vladoiu (1991–2004 rr.)*, "Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu" 2013, vol 35, s. 220-224.

⁸¹ V. Potapenko, *Prezydent Ukrainy i sudova vlada: deiaki aspekty vzaiemodii*, "Problemy zakonnosti" 2010, vol 110, s. 263-272.

⁸² S. Boldyriev, B. Rebrish, *Pidstavy provedennia impichmentu hlavy derzhavy za Konstytutsiieiu Ukrainy: perspektyvy udoskonalennia*, "Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia" 2012, vol 23, s. 106-115.

Ф. Веніславський⁸⁹, В. Гнілорібов⁹⁰, А. Гулієв⁹¹. Станом на 2014 р. востаннє комплексно проблематику інституту президента України в системі державної влади (через апелювання до місця і ролі президента в державному управлінні України, досвіду функціонування інституту президента в молодих перехідних і постперехідних державах, означення інституту президента в системі визначення/реалізації пріоритетів розвитку трансформаційної соціальної системи в Україні, означення правових аспектів функціонування інституту президентства в Україні та його впливу на формування конституційного устрою України) окреслено в матеріалах наукової конференції, виданих у 2014 р. Київським національним університетом імені Тараса Шевченка⁹².

Проте навіть у запропонованому огляді наукової літератури, присвяченої інституту президента в Україні, нез'ясованою чи дуже слабо з'ясованою є проблема інституційного наслідування інституту президентства, зокрема його повноважень, ролі та місця у системі правління, в контексті історичного впливу одних історичних віх становлення української державності на наступні. Розгляд саме такої проблематики у контексті становлення інституту президентства в Україні служить ключовим вектором тих завдань, які поставлено у дослідженні.

Проте перед тим, як безпосередньо перейти до розгляду еволюції інституту президентства в політичній історії України, слід згадати, що сам *інститут президентства*⁹³ в сучасному його розумінні вперше оформлено Конституцією США у 1787 р. Сьогодні інститут президентства належить до одних з найбільш поширених інститутів державної влади у світі. Приміром, наприкінці ХХ ст. більше 130 зі 183 (тогочасних) держав-членів ООН мали у своєму державному механізмі посаду президента⁹⁴. Специфіка лише у тому, що кожна держава, де є інститут президентства, пройшла особливу історію його розвитку.

Запровадження (як багатоступеневий і складний процес) інституту президентства в Україні продиктоване історичним прагненням українських етнічних земель до демократичних перетворень і має свої традиції. Українська політико-правова думка пов'язує ідею інституту глави держави в основному з уявленнями про ту чи іншу форму (авт. – монархічну і республіканську) та систему (авт. – президентську,

⁸³ O. Zozulia, *Teoriia ta praktyka vzaiemodii Sekretariatu Prezydenta Ukrainy z Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy*, "Pravo i bezpeka" 2007, vol 6, nr 2, s. 32-39.

⁸⁴ Y. Bernaziuk, *Realizatsiia Prezydentom Ukrainy prava veto shchodo pryiniatykh Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy zakoniv: deiaki aspekty*, "Porivnialno-analitychne pravo" 2013, vol 1, s. 49-54.

⁸⁵ O. Danyliak, *Porivnialnyi analiz mekhanizmiv strymuvan i protyvah mizh Prezydentom, parlamentom ta Uriadom Ukrainy u vladnykh modeliakh 1996 ta 2004 rokiv*, "Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia": Seriia "Politolohiia i pravo" – 2011, vol 2, nr 2, s. 174-181.

⁸⁶ N. Zhuk, *Parlament, prezident, uriad: cherez vzaiemostrymuvannia do rivnovahy: Monohrafiia*, Wyd. Kharkiv yurydychnyi, Kharkiv 2007.

⁸⁷ O. Voloshchuk, *Povnovazhennia prezidenta Ukrainy shchodo sudovoi vlady*, "Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu": Seriia "Pravoznavstvo" 2011, vol 575, s. 46-50.; O. Voloshchuk, *Konstytutsiini problemy vzaiemovidnosyn Prezidenta ta vykonavchoi vlady*, "Derzhava i pravo" 2004, vol 26, s. 184-190.; O. Voloshchuk, *Mistse Prezidenta u mekhanizmi derzhavnoi vlady*, "Biuletyn Ministerstva yustyttsii Ukrainy" 2011, vol 12, s. 23-33.

⁸⁸ S. Vavzhenchuk, *Vykonavcha vlada – Prezydent Ukrainy: konstytutsiino-pravovi aspekty strukturnoi vzaiemodii*, "Derzhava i pravo" 2005, vol 30, s. 246-255.

⁸⁹ F. Venislavskiy, *Rol Prezydenta Ukrainy v mekhanizmi zabezpechennia vzaiemodii zakonodavchoi i vykonavchoi hilok vlady*, "Nova polityka" 1998, vol 1, s. 7-11.

⁹⁰ V. Hnilorybov, *Problemy vzaiemovidnosyn Verkhovnoi Rady Ukrainy ta Prezydenta Ukrainy*, [w:] *Parlamentaryzm v Ukraini: teoriia i praktyka*, Kiev 2001, s. 157-162.

⁹¹ A. Hulyev, *Instytut prezidentstva v protyvodeistvyi mezhdunarodnomu terroryzmu: sravnytelno-pravovoi analiz zakonodatelstva Ukrainy i Azerbaidzhanskoï Respublyky*, Kiev 2012.

⁹² *Instytut Prezydenta Ukrainy v systemi derzhavnoi vlady Ukrainy: materialy naukovoi konferentsii*, Wyd. Kyivskiy universytet, Kiev 2014.

⁹³ За словами А. Гулієва, інститутом президентства треба вважати сукупність державно-правових (конституційно-правових) норм, що регулюють порядок виборів і вступу на посаду (інаугурацію) президента, повноваження президента, визначають його місце та роль у системі органів державної влади, а також особливості дострокового припинення повноважень, заміщення та відсторонення від посади. Див.: А. Hulyev, *Instytut prezidentstva v protyvodeistvyi mezhdunarodnomu terroryzmu: sravnytelno-pravovoi analiz zakonodatelstva Ukrainy i Azerbaidzhanskoï Respublyky*, Kiev 2012, s. 146.

⁹⁴ N. Sakharov, *Instytut prezidentstva v sovremennom myre*, Moskva, 1994, s. 3.

напівпрезидентську чи парламентську) державного правління⁹⁵. Так, ще в середині – наприкінці ХІХ ст. в громадсько-політичних колах української інтелігенції виник національно-державницький напрям політико-правової думки, представники якого першими спробували підготувати проекти конституції України та регламентувати суть посади глави держави в Україні з урахуванням її державно-історичних традицій⁹⁶. Ідея запровадження інституту президентства в політико-правовій думці України виникла в часи існування *Кирило-Мefeldiivського братства* (1845–1847 рр.), члени якого виступили за побудову слов'янської спілки християнських республік, на чолі кожної з яких (у тому числі України) мали стояти обрані на певний фіксований термін всенародними зборами президент (як глава держави) та сейм (як парламент)⁹⁷. Проект "*Конституції Республіки*" 1850 р. члена братства *Г. Андрузького*⁹⁸ став чи не першим помітним документом конституційно-правового характеру в українській політичній думці середини ХІХ ст., який акцентував увагу на необхідності запровадження республіканської форми правління з посадою президента як члена Державної Ради (законодавчого органу). Наступним щаблем обґрунтування посади президента і її необхідності для України (проте в складі федеративної республіки) стали напрацювання *М. Драгоманова* (зокрема робота "Вільний союз – Вільна спілка"), в яких було аргументовано, що президент – політично відповідальний інститут влади, за яким зосереджені функції обнародування, нагляду за виконанням, а також переслідування за порушення законів, прийнятих парламентом⁹⁹. Не менше важливими виявились думки *І. Франка*, який виступаючи за республіканську форму правління, обґрунтовував ідею виборного глави держави, котрий служить своєму народу¹⁰⁰. Дуже помітною виявилась проблема обґрунтування інституту виборного президентства і в діяльності перших українських *політичних партій* наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Це виявлено у програмах Української соціал-демократичної робітничої партії, Української партії соціалістів-федералістів (вона об'єднувала членів Української демократичної партії та Української радикальної партії), Української партії соціалістів-революціонерів тощо, які виступали за трансформацію тогочасної Російської імперії у федеративну республіку на чолі з виборним у парламенті чи призначуваним в уряді президентом¹⁰¹. Приміром, у програмі Української партії соціалістів-федералістів зазначалось, що функції президента мали виконувати по черзі члени Високої Державної ради (уряду – авт.) протягом одного року кожний¹⁰².

Деяко розбіжною у цьому зрізі виявилась програма *Української народної партії*, програмний документ якої "*Основний закон "Самостійна Україна"*" *М. Міхновського* заперечував ідею локального самоврядування України в межах Російської децентралізованої держави, а, натомість, зосереджувався на положенні повної самостійності України як президентської республіки з всенародно виборним на шість років президентом, який одночасно мав бути як главою держави, так і главою виконавчої гілки влади¹⁰³. Зазначалось, що особа президента політично мала бути недоторканою, оскільки відповідальність за дії президента мали нести призначені безпосередньо президентом (без згоди двопалатного парламенту) міністри. Було встановлено, що президентом може бути обрано особу віком, не менше 35 років. Також було регламентовано, що президент, не маючи права законодавчого вето, мав здійснювати нагляд за

⁹⁵ V. Shapoval, V. Holovatenko, *Instytut hlavy derzhavy v ukrainskomu konstytutsionalizmi kintsia XIX – pochatku XX st.*, "Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy" 1997, vol 2, nr 9, s. 49-55.

⁹⁶ *Bahatopartiina ukrainska derzhava na pochatku KhKh stolittia: partiini dokumenty pershykh ukrainskykh politychnykh partii*, Kiev 1992.

⁹⁷ *Kyrylo-Mefeldiivske tovarystvo*, Kiev 1990, vol 2, s. 569-570.

⁹⁸ P. Bilenchuk, V. Kapeliushnyi, *Heorhii Andruzkyi: provydet, patriot, konstytutsionalist*, "Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy" 2002, vol 2, nr 15, s. 2-12.

⁹⁹ M. Drahomanov, *Perednie slovo do "Hromady"*, [w:] M. Drahomanov, *Vybrani tvory. Zbirka politychnykh tvoriv z prymitkami*, Praha-Niu-York 1937, s. 93-147.

¹⁰⁰ I. Franko, *"Hromada" i "za druha" sered ukraiyinskoho narodu v Halychyni i na Bukovyni*, [w:] I. Franko, *Zibrannia tvoriv: U 50 t.*, Kyiv 1984, vol 44, nr 1, s. 487-495.

¹⁰¹ O. Zhytnyk, *Instytut hlavy derzhavy v polityko-pravovii dumtsi doby ukrainskoho natsionalnoho vidrozhennia (druha polovyna KhIKh st. – 1917 r.)*, "Chasopys Akademii advokatury Ukrainy" 2010, vol 9, nr 4, s. 1-5.

¹⁰² M. Pakhomova, *Formuvannia instytutu prezydentsoi vlady v Ukraini*, "Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyi zhurnal" 2004, vol 33, nr 20: Politychni nauky, s. 21.

¹⁰³ *Osnovnyi zakon "Samostiinoi Ukrainy" Spilky narodu ukrainskoho*, [w:] *Istoriia ukrainskoi konstytutsii*, red. A. H. Sliusarenko, M. V. Tomenko, Kyiv 1997.

виконанням законів, міг скликати дві палати парламенту, мав бути головнокомандувачем збройними силами України, був наділений правом помилування (амністії) тощо. У проекті Конституції України Української народної партії було закладено механізм притягнення президента до відповідальності у разі порушення ним Основного закону. Для цього було передбачено утворення спеціального народного суду, який складаючись із представників двох палат парламенту, мав право усунути президента з посади та призначити дострокові вибори глави держави.

Фактично політико-правова думка України періоду середини XIX – початку XX ст. зосередилась на виборі між президентською і парламентською моделлю республіканізму, а відповідно – між посадою всенародного виборного на фіксований термін президента як водночас глави держави і глави виконавчої влади і посадою виборного парламентом на фіксований термін президента як винятково глави держави. На початку XX ст. (зокрема в 1918–1921 рр.) проблему теоретично та практично, як свідчить історичний досвід, було вирішено двозначно. З однієї сторони, в Українській Народній Республіці (УНР), де вперше на практиці апробовано інститут українського президентства¹⁰⁴, ідеологом якого був М. Грушевський¹⁰⁵, передбачалося, що особа, яка обрана всенародними зборами (парламентом), є главою держави (тобто президентом) УНР¹⁰⁶. І. Старків¹⁰⁷ вважає, що 29 квітня 1918 р. першим президентом УНР було обрано М. Грушевського. Але, зі слів Д. Белова, в той час інституту президентства як такого ще не існувало¹⁰⁸. Це пов'язано з тим, що вибори М. Грушевського не були легальними, адже не існувало нормативно-правових актів (навіть з огляду на прийняту 29 квітня 1918 р. Конституцію УНР¹⁰⁹), які передбачали би посаду президента та регламентували порядок її обрання¹¹⁰. Тому першим президентом УНР, але вже в екзилі, доцільно вважати А. Лівницького, який обіймав цю посаду двічі – в 1926–1948 та 1948–1954 рр. Іншими президентами УНР в екзилі (детально див. Таблицю 1) були С. Витвицький (1954–1965 рр.), М. Лівницький (1967–1989 рр.) та М. Плав'юк (1989–1992 рр.). Доволі специфічна ситуація склалась у контексті визначення глави держави в УНР у період Директорії (у 1918–1920 рр. – на території сучасної України, а в 1921–1926 рр. – поза межами етнічної території України, в екзилі). Директорія УНР була найвищим органом державної влади Української Народної Республіки, котрий складався із Голови Директорії (у 1918–1919 рр. – В. Винниченко, у 1919–1926 рр. – С. Петлюра) та членів Директорії (разом п'ять осіб). Ми дотримуємось позиції, що Директорія за повноваженнями та функціями була схожа до інституту колегіального президентства, підпорядкованого та виборного органами законодавчої влади. Вищим тимчасовим законодавчим органом влади УНР в 1919 р. був Трудовий конгрес України, перед яким формально, навіть попри те, що Трудовий конгрес був скликаний Директорією та працював не постійно, а сесійно, була відповідальна остання. Особливість функцій Директорії у цей час полягала в

¹⁰⁴ S. Ahafonov, *Istorychnyi rozvytok instytutu hlavy derzhavy v Ukraini*, "Pravo Ukrainy" 2001, vol 7, s. 103.

¹⁰⁵ Т. Pryimak, *Konstytutsiynyi proekt M. Hrushevskoho z 1905 r.*, "Ukrainskyi istorychnyi zhurnal" 1991, vol 1, s. 127-136.

¹⁰⁶ Y. Todyka, V. Yavorskyi, *Prezydent Ukrainy: konstytutsyonno-pravovoi status: monohrafiya*, Wyd. "Fakt", Kharkiv 1999, s. 65.; P. Khrystiuk, *Zamitky i materialy do istorii ukrainskoi revoliutsii 1917-1920 rr.*, Praha 1921, vol 2, s. 175.

¹⁰⁷ I. Starkiv, *Istoryko-pravovi vytyky instytutu prezydentstva v Ukraini ta sviti*, "Forum prava" 2012, vol 4, s. 859.

¹⁰⁸ D. Bielov, Y. Bysaha, *Konstytutsiino-pravove rehuliuвання instytutu prezydentstva v Ukraini ta Frantsii*, Wyd. Lira, Uzhhorod 2007, s. 74-75.

¹⁰⁹ *Konstytutsiia Ukrainkoi Narodnoi Respubliki (Statut pro derzhavnyi ustrii, prava i vilnosti UNR)*, [w:] P. Khrystiuk, *Zamitky i materialy do istorii ukrainskoi revoliutsii 1917-1920 rr.*, Praha 1921, vol 2, s. 174-180. ; D. Doroshenko, *Doba Tsentralnoi Rady – Istoriia Ukrainy. 1917-1923 rr.*, Uzhhorod 1932, vol 2, s. 56-57.

¹¹⁰ Так званий "міф про М. Грушевського як першого президента України" в громадській (чи суспільній) та політико-правовій думці України запроваджений Д. Дорошенком у 1930–х рр. Детально див.: D. Doroshenko, *Istoriia Ukrainy. 1917-1923 rr.: Ukrainka hetmanska derzhava 1918 roku*, Uzhhorod 1930, s. 35. З формально-юридичного і наукового погляду, М. Грушевський не був президентом УНР, бо в квітні 1918 р. такої посади в цій державі не існувало. Також її не передбачала Конституція УНР, яка була ухвалена 29 квітня 1918 р. – в останній день функціонування Української Центральної Ради. Крім того, невідомий жодний політико-правовий акт, учинений М. Грушевським як президентом УНР. Натомість, очевидно, що М. Грушевський був тільки "президентом" (главою/спікером) Української Центральної Ради – парламенту УНР (він навіть послуговувався візиткою французькою мовою – "*President du Parlement D'Ukraine*"). Це була вища посадова особа в УНР того часу. Але М. Грушевський, будучи якщо не харизматичним, то найавторитетнішим лідером українства того часу, формально не був президентом УНР. Зі слів М. Ковалевського, М. Грушевський виконував "верховну функцію репрезентанта держави". Саме це дало підстави А. Жуковському назвати М. Грушевського "першим некоронованим президентом української держави".

тому, що в силу військового стану цей колегіальний орган державної влади видавав закони, які мали затверджуватись на найближчій сесії Трудовим конгресом України (а фактично ж це означало, що Директорія мала право видавати декрети із силою законів). Як орган виконавчої влади функціонувала призначена Директорією (колегіальним главою держави УНР) та підзвітна перед Трудовим конгресом України (парламентом УНР¹¹¹) Рада народних міністрів (уряд УНР) на чолі з головою Ради народних міністрів (прем'єр-міністром УНР). У листопаді 1920 р. правовою основою політичної системи УНР були закони "*Про тимчасове Верховне Управління і порядок законодавства в УНР*"¹¹² і "*Про Державну народну раду*"¹¹³. Ці нормативно-правові акти передали законодавчі функції і контроль над урядом УНР Державній народній раді (новому парламенту). Проте до скликання Державної народної ради її функції було покладено на Раду народних міністрів, а Голова Директорії (ним тоді був С. Петлюра) виконував (індивідуально) функції глави держави. Голову Директорії, на випадок неможливості виконувати обов'язки, заміщала колегія, а в разі неможливості її скликати – голова Ради народних міністрів.

Схожа модель республіканізму (парламентська система правління) і відповідно схожа вагомість посади президента були передбачені в незалежній з 15 по 18 березня 1939 р. *Карпатській Україні*. Так, конституційними законами цієї невизнаної держави регламентувалось, що: президент як глава держави обирається Сеймом (парламентом Карпатської України); виконавчу владу очолює прем'єр-міністр, якого також обирають у Сеймі; прем'єр-міністр і президент політично відповідальні перед парламентом. Також було регламентовано право уряду за згодою президента видавати тимчасові розпорядження із силою закону. Вони не могли містити змін конституційних законів і мали бути внесені як законопроекти на найближче засідання Сейму, бо інакше втрачали юридичну силу. Першим і останнім президентом Карпатської України було обрано А. Волошина. Це означає, що політико-правова думка та політична практика Української Народної Республіки та Карпатської України тяжіла до запровадження моделі парламентської республіканізму (парламентської системи правління), відповідно – до посади виборного парламентом на фіксований термін президента винятково як глави держави.

З другої сторони, в *Західноукраїнській Народній Республіці (ЗУНР)* у різний час апробовано розбіжні проекти та концепти конституцій, котрі були запропоновані С. Дністрянським, депутатом австрійського парламенту та професором Львівського університету. Перший проект цього науковця, що був підготовлений наприкінці жовтня 1918 р. та називався "*Устроєм Галицької Держави*"¹¹⁴, значною мірою звертався до інституційної практики УНР та передбачав створення держави із парламентською системою правління, у якій законодавча влада мала належати Українській Національній (Народній) Раді (яку було обрано 18 жовтня 1918 р.), а виконавча влада – Уряду (Народній Управі чи Державному Секретаріату), який формувався та був відповідальним перед парламентом (перший уряд було створено 9 листопада 1918 р. на чолі з К. Левицьким). Українська Національна Рада трактувалась як тимчасовий парламент, який на підставі виборів за пропорційною системою ("з пропорційним заступництвом для національних меншостей") мав замінити постійно функціонуючий Народний Сейм. Це було закріплено в прийнятому 13 листопада 1918 р. "*Тимчасовому Основному законі про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії*"¹¹⁵, в якому жодного слова не було сказано про посаду президента ЗУНР. Лише згодом (4 січня 1919 р.) текст Тимчасової Конституції ЗУНР доповнено групою, за твердженням Б. Тищика, так званих "конституційних законів"¹¹⁶. Приміром, "*Про Виділ*

---

¹¹¹ Трудовий конгрес України в 1919 р. висловився за підготовку закону для виборів всенародного парламенту.

¹¹² *Zakon pro tymchasove Verkhovne Upravlinnia ta poriadok zakonodavstva v Ukrainkii Narodnii Respublitsi vid 12 lystopada 1920 roku*, [w:] *Konstytutsiini akty Ukrainy. 1917–1920. Nevidomi konstytutsii Ukrainy*, Wyd. Filozofska i sotsiologichna dumka, Kyiv 1992.

¹¹³ *Zakon pro Derzhavnu Narodnu Radu Ukrainkoi Narodnoi Respubliki vid 12 lystopada 1920 roku*, "Visnyk Derzhavnykh Zakoniv dlia vsikh zemel Ukrainkoi Narodnoi Respubliki" 19 lystopada 1920 r., vol 2.

¹¹⁴ P. Stetsiuk, *Stanyслав Dnistrianskyi yak konstytutsionalist*, Lviv 1999, s. 59–60.

¹¹⁵ *Tymchasovi osnovnyi zakon pro derzhavnu samostiinist ukrainskykh zemel buvshoi Avstro-Uhorskoj monarkhii, ukhvalenyi Ukrainkoiu Natsionalnoiu Radoiu na zasidanniu 13 padolysta 1918 r.*, [w:] M. Lozynskyi, *Halychyna v rr. 1918–1920*, Praha 1922, s. 45–46.; V. Kostiv, *Konstytutsiini akty vidnovlenoi ukrainskoj derzhavy 1917–1919 rokov i yikhnia politychno-derzhavna yakist*, Toronto 1964.

¹¹⁶ B. Tyshchuk, *Konstytutsiine zakonodavstvo Zakhidno-Ukrainskoj Narodnoi Respubliki*, "Naukovyi Zbirnyk Ukrainkoho Vilnoho Universytetu" 1995, vol 17, s. 303–308.

Української Національної Ради" – своєрідний інститут колегіального глави держави у складі Президента Української Національної Ради та дев'яти осіб (разом десяти членів)¹¹⁷. Повноваженнями Виділу було визначено: іменування та призначення членів уряду, дострокове припинення повноважень членів уряду, здійснення амністії та помилування/аболіції, призначення керівників органів державної влади на місцях, проголошення законів ЗУНР. Особливу (зокрема голосуючу) силу у Виділі мав Президент, голос якого був визначальним у контексті прийняття конкретних рішень цього органу державної влади – особливо тоді, коли в ході голосування (обов'язково за присутності не менше шести членів Виділу) голоси членів Виділу розподілялись рівномірно. Також було аргументовано, що Виділ Української Національної Ради вибирається на час повноважень Української Національної Ради і функціонує до формування нового Виділу нової Української Національної Ради. Фактично мова йшла про інститут колегіального президентства в умовах парламентської системи республіканського правління (за типом Директорії в УНР). Перший і останній інститут колегіального президентства очолив Є. Петрушевич, який упродовж 1918–1923 рр. був Президентом (спікером) Української Національної Ради (спершу впродовж листопада 1918 – січня 1919 рр. в межах території ЗУНР (до Акту Великої Злуки УНР та ЗУНР), а впродовж 1919–1923 рр. (після підписання та денонсації Акту Великої Злуки УНР і ЗУНР) в межах території Західної області УНР та в форматі функціонування ЗУНР в екзилі¹¹⁸). Будучи главою найвищих органів державної влади ЗУНР (Української Національної Ради і її Виділу), Є. Петрушевич спочатку виконував лише представницькі функції, не мав реальних повноважень для реалізації власних поглядів на внутрішню та зовнішню політику держави. Більше того, в січні 1919 р. (після підписання Акту Великої Злуки УНР і ЗУНР) Є. Петрушевич як очільник Західної області УНР увійшов до складу Директорії УНР – іншого органу державної влади, який виконував функції колегіального глави держав, – чим було послаблено його повноваження як керівника інституту колегіального глави держави в ЗУНР.

Ситуація змінилася лише у червні 1919 р., коли Українська Національна Рада (в силу військової небезпеки з боку Польщі, а також внутрішніх суперечок у керівництві УНР) присвоїла Є. Петрушевичу спеціальні права "Диктатора" – "верховного військово-політичного зверхника на час війни", – які означали суміщення його повноважень як глави держави і глави уряду ЗУНР. Фактично (навіть попри те, що Є. Петрушевича не було обрано президентом всенародно) очікувалося зміщення республіканської форми правління від парламентської до президентської системи правління, тобто від позиціонування президента лише як глави держави до позиціонування президента як глави держави та глави виконавчої влади. Подібну логіку було передбачено в другому проекті "Конституції Західно-Української Народної Республіки" С. Дністрянського у 1920 р.¹¹⁹. Документ окреслював ЗУНР як президентську республіку, в якій законодавча влада має бути зосереджена в руках Народної Палати (парламенту), а виконавча влада – в руках Президента Республіки (як глави держави та глави уряду – Державної Ради). Обидва органи державної влади мали формуватись на підставі одночасних/синхронних всенародних виборів (кожні чотири роки)¹²⁰. За президентом передбачалось зосередження таких функцій: керування урядом; керування збройними силами держави; присвоєння та скасування військових звань і рангів; призначення і звільнення членів Державної Ради та Голови Державної Юстиції, здійснення через них верховного керівництва внутрішнім управлінням і правосуддям в державі; здійснення права помилування в державі тощо. Передбачалась можливість висунення парламентом (двома третинами його голосів) політичного звинувачення проти президента, а також внесення парламентом пропозиції про зміщення президента.

---

¹¹⁷ *Zakon pro Vydil Ukrainskoi Rady 4 sichnia 1919 r.*, [w:] M. Lozynski, *Halychyna v rr. 1918-1920*, Praha 1922, s. 62-63.

¹¹⁸ М. Литвин, К. Науменко, *Istoriia ZUNR*, Wyd. Instytut ukrainoznavstva NANU, Lviv 1995, s. 140.

¹¹⁹ P. Stercho, *Kartapo-Ukrainska Derzhava. Do istorii vyzvolnoi borotby karpatskykh ukrainsiv u 1919-1939 rokakh*, Lviv 1994, s. 147-150.

¹²⁰ М. Матскевич, *Konstyutsiine zakonodavstvo v ZUNR: istoryko-pravovi aspekty*, "Yurydychnyi zhurnal "Pravo Ukrainy" 2011, vol 2, s. 255-261.

Таблиця 1

Історія інституту президентства в політичній історії України (на прикладі деяких українських державних утворень у 1918–1991 рр.)¹²¹

Державне утворення	Президент	Термін повноважень	Політична партія	Конституційний статус	Тип президентства	Система правління/ Конституційний спосіб обрання
УНР	В. Винниченко	14.12.1918 – 13.02.1919	УСДРП	Глава держави	Колегіальне	Парламентаризм/ Парламентський
	С. Петлюра	09.05.1919 – 25.05.1926	УСДРП	Глава держави	Колегіальне/ Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський
	А. Лівіцький (I)	25.05.1926 – 10.06.1948	УСДРП	Глава держави	Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський
	А. Лівіцький (II)	10.06.1948 – 17.01.1954	УСДРП	Глава держави	Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський
	С. Витвицький	17.01.1954 – 09.10.1965	Безпартійний	Глава держави	Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський
	М. Лівіцький	22.03.1967 – 08.12.1989	Безпартійний	Глава держави	Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський
	М. Плав'юк	08.12.1989 – 22.08.1992	Безпартійний	Глава держави	Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський
ЗУНР	Є. Петрушевич	04.01.1919 – 22.01.1919	УНДП	Глава держави	Колегіальне	Парламентаризм/ Парламентський
		19.06.1919 – 15.03.1923		Глава держави і виконавчої влади	Індивідуальне	Президенталізм/ Всенародний
Карпатська Україна	А. Волошин	15.03.1939 – 18.03.1939	НХП	Глава держави	Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський

Все це означає, що в політичній боротьбі українських земель за незалежність, а відповідно в міжінституційних політичних і правових відносинах різних українських державних утворень на початку – у першій половині ХХ ст. було втілено дві моделі посади президента: одна для умов парламентської системи республіканського правління передбачала посаду президента як глави держави, обраного на фіксований термін у парламенті (у випадку Української Народної Республіки, Карпатської України і першого періоду існування Західноукраїнської Народної Республіки); друга для умов президентської системи республіканського правління передбачала посаду президента як глави виконавчої влади та глави держави, обраного на фіксований термін всенародно (другий період існування Західноукраїнської Народної Республіки). Попри переважання в політико-правовій думці та на практиці у той час моделі парламентського республіканізму з посадою виборного у парламенті як глави держави президента, дві апробовані моделі президентства (парламентську та президентську) поєднала ідея про те, що посада президента повинна сприйматись як певний стабілізаційний фактор і амортизатор поміж протидіючими політичними силами суспільства, особливо якщо вони перебувають на перехідному етапі розвитку.

Подальший розвиток (точніше відсутність) інституту президентства в Україні після національно-визвольних змагань початку ХХ ст. продиктований перебуванням цієї країни здебільшого у складі *Радянського Союзу*, політичну систему якого цілісно не можна було зіставити з парламентською або президентською системою республіканського правління¹²². Попри те, що в радянському політико-правовому процесі робилися спроби запровадження посади президента в 1936, 1964 і 1988 рр., ця ідея не була зрозуміла та підтримана партократичним загалом і вищими ешелонами влади. Причина полягала у тому, що згідно з класичними моделями реалізації влади інститут президентства нерозривно пов'язаний із поділом влади. Тим часом, офіційна державна ідеологія радянського періоду заперечувала поділ влади

¹²¹ Умовні позначення: УНР – Українська Народна Республіка; ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка; УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія; УНДП – Українська національно-демократична партія; НХП – Народно-християнська партія.

¹²² Тим не менше, Радянський Союз і зокрема Українська РСР за системою державного правління (особливо з огляду на ідею повновладності рад, хоча й критичне відношення до політико-правової теорії) нагадували парламентські республіки.

як спосіб організації політичної системи¹²³, бо вважала його чужою цінністю для соціалістичної моделі розвитку. Таку ідею прослідковуємо ще з часів Й. Сталіна, який на пропозицію до проекту Конституції СРСР 1936 р. про запровадження інституту президентства зауважив, що: за системою Конституції в СРСР не повинно бути одноосібного президента, що обирається всім населенням на рівні з Верховною Радою і здатного протиставити себе Верховній Раді; що Президент у СРСР колегіальний, це – Президія Верховної Ради¹²⁴. Ситуація різко змінилась у березні 1990 р., коли Третій позачерговий з'їзд народних депутатів прийняв Закон "Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР"¹²⁵. Звернення до ідеї інституту президентства в СРСР було продиктовано драматичними подіями того часу, кризою радянського федералізму, яка проявилася після оголошення курсу на суспільно-економічну й політичну "перебудову" і демократизацію країни¹²⁶. Вибори першого Президента СРСР відбулись безпосередньо на З'їзді народних депутатів (вищого органу державної влади в СРСР), хоча надалі передбачалось проведення прямих всенародних виборів президента СРСР¹²⁷. Тогочасний Голова Верховної Ради СРСР (двопалатного парламенту) М. Горбачов був обраний першим і останнім президентом Радянського Союзу¹²⁸. Проте ідея інституту президентства була підтримана більшістю населення СРСР, зокрема його складовою в Українській РСР, що незабаром стало причиною запровадження аналогічного інституту в усіх пострадянських державах. Більше того, при створенні посади президента в Україні (формально в Українській РСР), а це відбулось 5 липня 1991 р.¹²⁹ (за результатами внесення змін до Конституції Української РСР 1978 р.¹³⁰), було здійснено спробу врахувати як норми та досвід всесоюзного, так й іноземного законодавства¹³¹.

Після колапсу Радянського Союзу більшість новоутворених республік, в тому числі й Україна, вдались до апробації принципу поділу влади на виконавчу, законодавчу та судову, а також механізму забезпечення стримування і противаг гілок влади¹³². Цей принцип став системоутворюючим фактором існування держави та мав сприяти здійсненню гнучкого взаємоконтролю та взаємодії вищих органів як частин єдиної державної влади. Внаслідок цього інститут президентства та його функціональне втілення в зрізі забезпечення взаємодії владних структур у рамках реалізації принципу поділу влади в Україні на тогочасному етапі інституційного розвитку набув дуже важливого політико-правового значення. Крім того, очевидно, що ідея інституту президентства в Україні не була нав'язана ззовні, а стала результатом історичних процесів, які визріли в надрах суспільства, в умовах політичної еліти – із прицілом на необхідність реформування державної влади, політичної та соціально-економічної системи.

У становленні інституту президентства в Україні (формально ще у складі СРСР) велику роль відіграла Декларація про державний суверенітет України¹³³ від 16 липня 1990 р., яка проголосила, що

¹²³ А. Kudriachenko, *Instytut prezydentstwa w Ukrainie: realny konstytucyjno-prawowy status*, "Hosudarstvo i pravo" 1998, vol 3, s. 100.

¹²⁴ І. Сталін, *Voprosy leninizma*, Wyd. Hospolytyzdat, Moskva 1945, s. 517.

¹²⁵ І. Сtryzhova, *Instytut prezydentstwa na postradianskomu prostori*, "Hileia" 2011, vol 49.; *Pro zasnuvannia posta Prezydenta SRSR i vnesennia zmin ta dopovnen do Konstytutsii (Osnovnoho Zakonu) SRSR : Zakon Soiuzu Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik № 1360-I vid 14.03.90*, [online] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1360400-90>

¹²⁶ S. Parechyna, *Instytut prezydentstva: istoriya i sovremennost*, red. E. V. Matusevych, Wyd. YSPY, Mynsk 2003.

¹²⁷ *Konstytutsiia (Osnovnoi Zakon) Soiuzu Sovetskykh Sotsyalistycheskykh Respublyk*, "Svod zakonov SSSR" 1990, vol 3, s. 7.

¹²⁸ *Vedomosti Syezda narodnykh deputatov SSSR y Verkhovnoho Soveta SSSR*, 1990, vol 7.; V. Horbatiuk, *Instytut prezydentstva v Ukraini: istoriko-pravovy aspekt*, "Chasopys Kyivskoho universytetu prava" 2011, vol 2, s. 326.

¹²⁹ *Pro zasnuvannia posta Prezydenta Ukrainiskoi RSR i vnesennia zmin ta dopovnen do Konstytutsii (Osnovnoho Zakonu) Ukrainiskoi RSR: Zakon Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliki vid 5 lypnia 1991 r.*, "Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)" 1991, vol 33, s. 445.; *Pro Prezydenta Ukrainiskoi RSR : Zakon Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliki vid 5 lypnia 1991 r.*, "Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)" 1991, vol 33, s. 446.; *Pro vybory Prezydenta Ukrainiskoi RSR : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR vid 5 lypnia 1991 r.*, "Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)" 1991, vol 33, s. 450.

¹³⁰ *Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Ukrainy. 20 kvitnia 1978 r. (iz zminamy i dopovnenniamy, vneseny my stanom na 21 veresnia 1994 r.)*, Wyd. Presa Ukrainy, Kiev 1994.

¹³¹ Y. Todyka, V. Yavorskyi, *Prezydent Ukrainy: konstytucyjno-pravovoi status: monohrafiya*, Wyd. "Fakt", Kharkiv 1999, s. 72.

¹³² *Konstytutsiia Ukrainy: Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r.*, Wyd. Presa Ukrainy, Kiev 1997.

¹³³ *Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy vid 16 lypnia 1990 r.*, "Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)" 1990, vol 31, s. 429.

державна влада має здійснюватись за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу, судову¹³⁴. Навесні 1991 р. у Верховній Раді Української РСР проводилась робота з підготовки законопроектів, необхідних для введення посади Президента України. Палкі *прихильники незалежності України* підтримували ідею запровадження інституту сильного президента як глави держави та глави виконавчої влади (моделі президенталізму): вони усвідомлювали, що президентська влада здатна відносно швидко ліквідувати радянську політичну систему. Натомість, *супротивники незалежності України* в особі консервативно налаштованих депутатів-комуністів наполягали на введенні інституту слабого президента як глави держави, якого обирають у парламенті (моделі парламентаризму): вони розуміли, що президентська влада може бути підпорядкована політбюро Комуністичної партії України. Як наслідок, теоретичною основою становлення інституту президентства в Україні на початку 1990-х рр. стала *Концепція нової конституції України*, схвалена 19 червня 1991 р. Верховною Радою Української РСР¹³⁵. Дещо раніше, 25 червня 1991 р., Верховна Рада ухвалила постанову "Про вибори Президента Української РСР"¹³⁶ і регламентувала, що всенародні вибори Президента Української РСР мають відбутися в 1991 р.

Відповідно до глави 12–1 *Конституції Української РСР 1978 р.* зі змінами та доповненнями, президент спочатку (починаючи від 5 липня 1991 р.) був визначений як вища посадова особа та глава виконавчої влади в державі, а згодом (починаючи з 14 лютого 1992 р.), відповідно ст. 114–1 Конституції Української РСР 1978 р., – як глава держави та глава виконавчої влади в Україні. Проте на цьому етапі конституційно-правового регулювання, зі слів А. Гулієва¹³⁷, інститут президента не був обґрунтований всесторонньо, цілісно і послідовно (зрештою як і система республіканського державного правління в Україні у зазначений період часу)¹³⁸. Про це свідчать результати президентства *Л. Кравчука*, якого було обрано 1 грудня 1991 р. Спочатку перший президент пострадянської України трактувався як вища посадова особа в державі. Проте згодом, у вересні 1993 – липні 1994 рр., коли діяв Указ Президента "Про керівництво Кабінетом Міністрів України"¹³⁹, президент одночасно суміщав повноваження глави держави та глави виконавчої влади. Це насамперед проявлялось у тому, що президент брав участь у формуванні та відставці уряду або окремих його членів: призначав прем'єр-міністра, міністрів оборони,

¹³⁴ *Konstitutsiine pravo Ukrainy*, red. V. Pohorilko, Wyd. Nauk. dumka, Kiev 1999.

¹³⁵ *Pro Kontseptsiu novoi Konstitutsii Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR vid 19 chervnia 1991 r.*, "Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)" 1991, vol 35, s. 466.; *Konstitutsiia nezaleznoi Ukrainy*, Wyd. Ukr. Pravda. Fundatsiia: Pravo, Kiev 1995, vol 1, s. 65-77.

¹³⁶ *Pro vybory Prezydenta Ukrainiskoi RSR : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR vid 5 lypnia 1991 r.*, "Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)" 1991, vol 33, s. 450.

¹³⁷ А. Гулієв, *Instytut prezydentstva v protyvoдействиі mezhdunarodnomu terrorizmu: sravnitelno-pravovoi analiz zakonodatelstva Ukrainy i Azerbaidzhanskoi Respublyky*, Kiev 2012, s. 154.

¹³⁸ Більше того, загалом система розподілу влади в Україні після впровадження інституту президента 5 липня 1991 р. становила випадок "незрозумілої комбінації", оскільки гілки влади не мали визначеного офіційного статусу, структури та уявлення про механізми створення ефективної системи республіканського правління. Наприклад, парламент був наділений найвищими законодавчими повноваженнями та частковою владою над урядом, а президентові надавались права у визначенні структури уряду і відводилась значна роль у законотворчості. Фактично в Україні в зазначений період функціонувала напівпрезидентська президент-парламентська (одночасно президент-подібна, бо президент не міг розпустити парламент, і парламент-домінуюча) система правління (хоч концептуально вектор розвитку політичної системи в Україні було визначено в напрямі президентської системи правління). Це найперше проявлялось у тому, що: президент та парламент брали участь у формуванні і відставці уряду чи окремих його членів (при цьому парламент міг звільняти всіх членів кабінету, а президент міг призначити без згоди парламенту більшість членів кабінету – фактично це означало, що в ході формування уряду він був відповідальний/залежний від президента, а в ході діяльності – від парламенту); президент та прем'єр-міністр мали повноваження в законотворчій діяльності; парламент мав обмежені повноваження в державному управлінні; парламент значною мірою "затіював" функції органів судової влади. Детально див.: D. Boban, "Minimalist" concepts of semi-presidentialism: are Ukraine and Slovenia semi-presidential states?, "Politička misao" 2007, vol XLIV, nr 5., s. 155-177.; K. Matsuzato, *Semipresidentialism in Ukraine: Institutional Centrist in Rampant Clan Politics*, "Democratization" 2005, vol 1, s. 453-474.; O. Protsyk, *Constitutional Politics and Presidential Power in Kuchma's Ukraine*, "Problems of Post-Communism" 2005, vol 52, nr 5, s. 23-31.; T. Jung-Hsiang, *Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock*, "French Politics" 2008, vol 6, s. 63-84.

¹³⁹ Указ Президента "Про керівництво Кабінетом Міністрів України" встановлював, що президент мав здійснювати безпосереднє керівництво Кабінетом Міністрів України як вищим органом виконавчої влади. Детально див.: *Pro kerivnytstvo Kabinetom Ministriv Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27 veresnia 1993 r.*, "Holos Ukrainy" 28.03.1993.

закордонних і внутрішніх справ за умови їхнього затвердження парламентом, а також інших міністрів – без їхнього затвердження парламентом (проте діяла пряма підзвітність і колективна та індивідуальна відповідальність уряду перед президентом/парламентом). Крім того, президент мав деякі повноваження в законотворчій діяльності: він не мав права вето стосовно законів, прийнятих парламентом, проте мав право законодавчої ініціативи; він міг видавати укази (декрети) (до 1992 р. – з силою закону), якщо вони стосувались сфери економічних реформ за умови, що предмет указів (декретів) не був регульований спеціальними законами України; він був відповідальним за подання на розгляд парламенту щорічного проекту бюджету України. Рівночасно, специфікою того періоду було те, що легітимність всенародно обраного в грудні 1991 р. (формально в незалежній Україні) президента була вищою, ніж легітимність обраної в березні 1990 р. (формально в складі Української РСР) Верховної Ради¹⁴⁰.

Починаючи з вересня 1994 р. (після прийняття чергових *поправок до Конституції Української РСР 1978 р.*), Президент України (10 липня 1994 р. ним достроково обрано *Л. Кучму*) як глава держави і глава виконавчої державної влади отримав повноваження бути гарантом забезпечення прав і свобод громадян, суверенітету, дотримання Конституції та законів України, представляти країну в міжнародних відносинах, вживати заходів для забезпечення обороноздатності, національної безпеки та територіальної цілісності України, здійснювати керівництво та спрямовувати виконавчу діяльність Кабінету Міністрів України, очолювати систему місцевих органів державної виконавчої влади, забезпечувати їх взаємодію з Верховною Радою України. На практиці політичні (виконавчо-розпорядчі) повноваження президента (в контексті формування, керування та дострокового припинення повноважень уряду) були посилені значною фрагментованістю і фракціонізованою першою, сформованою в історії незалежної України, Верховної Ради (оскільки понад п'ятдесят відсотків складу парламенту становили безпартійні депутати – ситуація частково вирішувалась на підставі формування різних депутатських фракцій, які постійно переформатовувались з огляду на політичну доцільність та особисту вигоду/користь депутатів). Як результат цього – апробація та усталення практики формування непартійних урядових кабінетів, якими фактично через особу прем'єр-міністра керував президент України.

Ще більші повноваження Президент України (також як глава держави і глава виконавчої влади) отримав 8 червня 1995 р., коли було прийнято тимчасовий (строком на рік) *Конституційний договір між Верховною Радою України і Президентом України* про основні засади організації і функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України¹⁴¹. Цей так званий закон "Про владу" означав кінець радянської (навіть з поправками) системи влади, передбачав зміну структури взаємовідносин законодавчої і виконавчої гілок влади. Зокрема, було скасовано право парламенту затверджувати уряд та впливати на призначення окремих членів кабінету, а також обмежено повноваження парламенту з приводу висловлення вотуму недовіри уряду. Натомість, президент отримав право незалежно/односторонньо призначати прем'єр-міністра та формувати кабінет, а також звільняти членів уряду без згоди на це парламенту. В результаті було посилено президентську владу над урядовими кабінетами та встановлено більш пряму підзвітність уряду президентові (саме тому непартійні уряди, які було сформовано у час дії Конституційного договору, треба визначати як "президентські" або "сформовані президентом"). Цим формально вперше й досі востаннє в історії пострадянської України було імплементовано президентську систему республіканського державного правління¹⁴².

---

¹⁴⁰ Це на фоні соціально-економічних негараздів в Україні, а також міжінституційних конфліктів у системі державної влади навіть могло стати причиною планованого на 26 вересня 1993 р. консультативного референдуму з приводу довіри або недовіри президентові та парламенту. Проте виходом з ситуації (замість проведення референдуму) стали дострокові парламентські та президентські вибори відповідно 27 березня та 26 червня (10 липня – другий тур) 1994 р.

¹⁴¹ *Konstytutsiyni dohovir mizh Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy ta Prezydentom Ukrainy pro osnovni zasady orhanizatsii ta funkcionuvannia derzhavnoi vlady i mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini na period do pryiniattia novoi Konstytutsii Ukrainy: vid 8 chervnia 1995 r.*, "Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)" 1995, vol 18, s. 133.; *Konstytutsiia nezaleznoi Ukrainy*, Wyd. Ukr. Pravda. Fundatsiia: Pravo, Kiev 1995, vol 1, s. 331.

¹⁴² Серед ознак тогочасного президенталізму в Україні доцільно виділяти такі: 1) формування та колективна відповідальність уряду винятково перед всенародно обраним президентом як главою держави та главою виконавчої влади; 2) неспроможність президента та парламенту зумовити відставку один одного; 3) наділеність президента правами законодавчої ініціативи,

Неоднозначним, не зовсім комплексним та тернистим одночасно виявився і процес прийняття нової Конституції України (що було зроблено 28 червня 1996 р.¹⁴³ – практично найпізніше серед інших європейських пострадянських країн регіону), наріжним каменем суперечок і дебатів з приводу якої став інститут президентства в зрізі перспектив запровадження нової моделі політичної системи. Річ у тому, що впродовж 1991–1996 рр. було запропоновано низку *проектів майбутньої Конституції України*, які по-різному описували місце та роль президента у системі державної влади. Як зазначено вище, ще 19 червня 1991 р. було прийнято Концепцію нової конституції України, у якій наголос було зроблено на запровадження президентської республіки та відповідно інституту президента як вищої посадової особи в державі та глави виконавчої влади¹⁴⁴. Схожий проект Конституції України від 1 липня 1992 р. пропонував втілити в посаді президента функції політично відповідального перед українським народом глави держави та глави виконавчої влади. Наступний проект Конституції України від 26 жовтня 1993 р. пропонував зосередити в посаді президента функції політично відповідального перед українським парламентом глави держави. Нарешті, проект Конституції України від 24 лютого 1996 р. закріплював за президентом функції політично відповідального перед українським народом глави держави¹⁴⁵. Були й інші проекти Конституції України, але перераховані проекти відображали гіпотетичні варіанти апробації й інституціоналізації посади президента в президентській, парламентській та напівпрезидентській (відповідно) системах республіканського правління¹⁴⁶.

Вибір зроблено на користь проекту *Конституції України* від 24 лютого 1996 р., яким політичну республіканську систему України 28 червня 1996 р. було трансформовано з президентської у президент-парламентську напівпрезидентську¹⁴⁷. Відповідно було змінено ключові принципи, повноваження, роль і місце президента в системі державної влади. Це насамперед проявилось у тому, що президент втратив формально властиву йому раніше функцію глави виконавчої влади, а почав трактуватись винятково як

законодавчого вето, видання указів в економічній сфері, скликання національного референдуму з приводу внесення змін до Конституції; 4) наявність посади прем'єр-міністра (що не властиво для класичного президенталізму), відповідального перед президентом, але без права видавати укази з силою законів. Такі ознаки здебільшого відповідають усталеному в політичній науці трактуванню президенталізму. Детально див.: M. Duverger, *A New Political System Model: Semi-Presidential Government*, "European Journal of Political Research" 1980, vol 8, s. 165-187.; R. Elgie, *The classification of democratic regime type: conceptual ambiguity and contestable assumptions*, "European Journal of Political Research" 1998, vol 33, s. 219-238.; A. Krouwel, *Measuring Presidentialism and Parliamentarism: An Application to Central and East European Countries*, "Acta Politica" 2003, vol 38, s. 333-364.; J. Linz, *Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?*, [w:] J. Linz, A. Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives*, Wyd. Johns Hopkins University Press 1994, s. 3-87.; M. Shugart, J. Carey, *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press 1992.; A. Siaroff, *Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction*, "European Journal of Political Research" 2003, vol 42, s. 287-312.; K. Eaton, *Parliamentarism versus presidentialism in the policy arena*, "Comparative Politics" 2002, vol 32, nr 3, s. 355-376.; G. Sartori, *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, London 1994.; A. Stepan, C. Skach, *Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarism versus presidentialism*, World Politics 1993, vol 46, s. 1-22.; O. Zaznaev, *Klasyfikatsyy prezydentskoi, parlamentskoi i poluprezydentskoi system*, [w:] M. Farukshyn, *Dynamyka politycheskykh system y mezhdunarodnykh otnosheniy : Vol 1*, Kazan 2006, s. 186-210.

¹⁴³ *Konstytutsiia Ukrainy: Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r.*, Wyd. Presa Ukrainy, Kiev 1997.

¹⁴⁴ З погляду порівняльної політології було передбачено нерівномірний синтез моделі президенталізму і напівпрезиденталізму. Річ у тому, що серед інших регламентоване положення, за яким формування складу Кабінету Міністрів (уряду) відбувалось на підставі призначення Президента та затвердження Верховної Ради. Фактично президентську систему було лімітовано тим, що уряд (Кабінет Міністрів), будучи колективно відповідальним перед президентом, залежав від парламенту в контексті його формування, чим обмежувалась виняткова всесильність президента у виконавчій гілці влади, властива для класичних президентських систем правління. Крім того, за президентом не було передбачено ролі глави держав, адже Концепція нової Конституції України передбачала, що президент мав бути вищою посадовою особою в державі. Детально див.: *Pro Kontseptsiiu novoi Konstytutsii Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainkoi RSR vid 19 chervnia 1991 r.*, "Vidomosti Verkhovnoi Rady USSR (VVR)" 1991, vol 35, s. 466.; L. Yuzkov, *Vid Deklaratsii pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy do Kontseptsii novoi Konstytutsii Ukrainy*, [w:] *Konstytutsiia nezalezhnoi Ukrainy: Vol 1* / red. S. Holovaty, Wyd. Pravo, Kiev 1995, s. 7-12.

¹⁴⁵ V. Shapoval, *Vyshchi orhany suchasnoi derzhavy: Porivnielni analiz*, Wyd. Prohrama L, Kiev 1995, s. 11.

¹⁴⁶ V. Pihenko, T. Pushak, *Prezydentska, parlamentska ta zmishana forma pravlinnia: dosvid demokrati Tsentralno-Skhidnoi Yevropy u konteksti stanovlennia systemy derzhavnoho upravlinnia v Ukraini*, Prohrama spryiannia parlamentu: Prohrama rozvytku zakonotvorchoi polityky 2003.

¹⁴⁷ *Konstytutsiia Ukrainy: Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r.*, Wyd. Presa Ukrainy, Kiev 1997.

глава держави. Але президент (хоча разом з парламентом) зберіг центральну роль у процесі формування і дострокового припинення повноважень уряду. Зокрема, було прийнято норму, що президент призначав прем'єр-міністра і декількох міністрів, проте ці призначення вимагали схвалення парламенту (крім того, президент і парламент могли оголошувати колективний вотум недовіри урядовому кабінету). Також за президентом було визначено функції гарантування державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції, прав і свобод людини та громадянина в Україні. На практиці запроваджену модель президент-парламентського напівпрезиденталізму досить часто ототожнювали з необмеженим президентським правлінням (для позначення таких систем Р. Елгі вживає термін "президентіалізована напівпрезидентська система"). Річ у тому, що в 1996–2006 рр., коли цю модель формально використали, президент (ним 14 листопада 1999 р. повторно було обрано Л. Кучму, а 26 грудня 2004 р. – В. Ющенко) працював у політичній системі, якій перманентно був властивий фрагментований/фракціонізований, а тому й не дуже впливовий (принаймні з приводу фактичного впливу на уряд і процес законотворчості) парламент (особливо у складі за результатами парламентських виборів у 1998 та 2002 рр.)¹⁴⁸. Крім того, інституційна контрверсійність різних проектів Конституції України періоду 1991–1996 рр. спричинила той факт, що система правління в Україні не досягнула повного напівпрезиденталізму з консолідованим механізмом перевірок, стримувань і балансів¹⁴⁹. Тому, з огляду на фактичний розвиток подій, президент зосередив у своїх руках надмірні повноваження: він практично одноосібно призначав та звільняв з посад не тільки прем'єр-міністра, проте й міністрів; він взагалі підпорядкував силових міністрів безпосередньо собі¹⁵⁰. Це означає, що президент, який формально не іменувався главою виконавчої влади, фактично контролював уряд. Більше того, президент здебільшого неформально перебрав на себе деякі додаткові повноваження. Він, приміром, одноосібно призначав/звільняв із посад голів місцевих адміністрацій¹⁵¹. Паралельно президент, посилаючись на безвідповідальність українського парламенту, у 1999 р. зробив спробу ще більше розширити свої повноваження. На підставі чинного тоді закону "Про всеукраїнський та місцеві референдуми"¹⁵² президент організував консультативний плебісцит за народною ініціативою. У його контексті з'явилась ідея про формування "постійної парламентської більшості". Річ у тому, що, враховуючи відмінності у впливах партій з різних регіонів, жодна з них не проводила до парламенту достатньо депутатів, щоби самостійно сформувати більшість у парламенті. Ідея президента полягала у створенні штучної більшості та управлінні нею з використанням чинника загрози розпуску парламенту в разі розпаду більшості внаслідок непідтримки кандидатури прем'єр-міністра і незатвердження протягом трьох місяців проекту державного бюджету. Як наслідок цього (особливо після парламентських виборів у 2002 р.), президент через конструкцію парламентської більшості фактично здійснював тиск на роботу фракціонізованого/фрагментованого парламенту та керував діяльністю здебільше непартійного та президент-орієнтованого уряду (поведінка міністрів часто була вмотивована не колегіальною позицією уряду, а інтересами президента). Найцікавішим у цій конструкції стало те, що президент формально був позбавлений відповідальності за результати діяльності уряду і всієї виконавчої вертикалі. Навіть попри те, що президент, згідно з Конституцією України від 1996 р., був уповноважений видавати законодавчі акти, розпорядження й особливі інструкції (вказівки), що вимагали від членів уряду здійснення "певних

---

¹⁴⁸ Т. Baikhelt, R. Pavlenko, *Prezydentski wybory i konstytucyjna reforma*, [w:] *Prezydentski wybory ta Pomarancheva revolutsiia: vplyv na transformatsiini protsesy v Ukraini*, Wyd. Zapovit, Kiev 2005, s. 49-84.

¹⁴⁹ V. Lytvyn, *Porivnialnyi analiz stabilnosti uriadiv krain Tsentralnoi Yevropy ta Ukrainy* (dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.02: zakhysch. 09.04.2010: zatverdzhena 06.10.2010), Wyd. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Lviv 2010, s. 192-193.

¹⁵⁰ T. Jung-Hsiang, *Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock*, "French Politics" 2008, vol 6, s. 63-84.; K. Matsuzato, *Semipresidentialism in Ukraine: Institutional Centrist in Rampant Clan Politics*, "Democratization" 2005, vol 1, s. 453-474.; O. Protsyk, *Constitutional Politics and Presidential Power in Kuchma's Ukraine*, "Problems of Post-Communism" 2005, vol 52, nr 5, s. 23-31.; A. Wilson, *Ukraine: two presidents and their powers*, [w:] R. Taras, *Post-communist presidents*, Wyd. Cambridge University 1997, s. 67-105. ; K. Wolczuk, *The Moulding of Ukraine: The Constitutional Politics of State Formation*, Wyd. Central European University Press, Budapest 2002.

¹⁵¹ R. Lindner, *Die Ukraine zwischen Transformation und Selbstblockade: Wirtschaft, Politik und Parteien ; regionale und ausländische Interessen vor den Parlamentswahlen 1998*, Wyd. Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen 1998.

¹⁵² *Pro vseukrainskyi ta mistsevi referendumy: Zakon Ukrainy vid 3 lypnia 1991 r. № 1286-KhII*, "Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)" 1991, vol 33, s. 443.

дій". Крім того, президент визначаючи окремі проекти законів як невідкладні, міг вирішально впливати на порядок їхнього розгляду в парламенті. Президент мав також право вето: законодавче вето дозволяло йому контролювати стан справ у законодавчому полі, а виконавче вето дозволяло йому скасовувати постанови уряду, акти міністерств та інших органів виконавчої влади. Загалом права видавати укази та розпорядження й накладати вето на законодавчі та виконавчі акти дозволяли президентові домінувати в процесі прийняття політичних рішень і в цілому у політичній системі¹⁵³. Це, за вираженням М. Шугарта і Дж. Кері, дозволяє класифікувати напівпрезидентську систему правління в Україні упродовж 1996–2006 рр. як президент-подібну президент-парламентську, коли президент міг відправити у відставку уряд і прем'єр-міністра, але не міг розпустити парламент¹⁵⁴.

Ситуація змінилась (за результатами так званої "помаранчевої революції") формально 8 грудня 2004 р., а фактично 1 січня 2006 р., коли було прийнято (згодом задіяно) зміни і поправки до Конституції України¹⁵⁵. Вони не змінили конституційно-правового статусу президента як глави держави, але значно вплинули на звуження його повноважень, зокрема з приводу формування уряду і відповідальності уряду перед президентом (було встановлено, що уряд колективно відповідальний лише перед парламентом¹⁵⁶). Уряд перетворився з інституту, підпорядкованого та контрольованого президентом, на самостійний орган державної виконавчої влади, діяльність якого почала регулюватись чинним тоді законом "Про Кабінет Міністрів України"¹⁵⁷. Навіть якщо парламент підтверджував посаду прем'єр-міністра, який ідеологічно та партійно був протилежний президентові, тоді останньому все ж доводилось приймати запропоноване призначення¹⁵⁸. Від президента до прем'єр-міністра перейшли повноваження з приводу призначення на посади та звільнення з них керівників центральних органів виконавчої влади, які не належали до складу кабінету, а також із приводу подання на розгляд парламенту кандидатур окремих членів урядового кабінету¹⁵⁹. Одночасно з цим, президент отримав право розпустити парламент, коли останній не міг сформувати уряд. Окрім того, конституційна реформа призвела до "відновлення" тих положень Конституції, які існували в ній раніше (починаючи з 1996 р.), але фактично не були чинними, зокрема процедури контрасигнації – скріплення указу президента підписами прем'єр-міністра і міністра, відповідального за виконання указу. Проте неоднозначність формулювання відповідних положень та наявність їх різних інтерпретацій різними інститутами влади фактично стало засадою міжінституційних

¹⁵³ D. Boban, "Minimalist" concepts of semi-presidentialism: are Ukraine and Slovenia semi-presidential states?, "Politička misao" 2007, vol XLIV, nr 5., s. 164. ; P. D'Anieri, *Understanding Ukrainian politics: power, politics, and institutional design*, Wyd. M.E. Sharpe 2007.

¹⁵⁴ M. Shugart, *Comparative Executive-Legislative Relations*, [w:] R. Rhodes, S. Binder, B. Rockman, *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Wyd. Oxford University Press 2006, s. 357.

¹⁵⁵ *Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 8 hrudnia 2004 roku № 2222-IV*, "Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)" 2005, vol 2, s. 44.

¹⁵⁶ Також До Верховної Ради України перейшли такі повноваження, як призначення за поданням президента прем'єр-міністра, міністра оборони, міністра закордонних справ, призначення за поданням прем'єр-міністра інших членів урядового кабінету, голів Антимонопольного комітету, Державного комітету телебачення та радіомовлення і Фонду державного майна, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку прем'єр-міністра та членів урядового кабінету.

¹⁵⁷ Уряду було надано право незалежно визначати перелік центральних органів виконавчої влади, призначати та/чи звільняти з посад керівників центральних органів виконавчої влади, які не належали до складу уряду, призначати та звільняти із посад заступників міністрів. Були розширені повноваження кабінету й у частині керівництва і координації діяльності органів влади, які не знаходились у його прямому підпорядкуванні (Антимонопольного комітету, Державного комітету телебачення та радіомовлення, Фонду державного майна України). Детально див.: *Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 travnia 2008 r. № 279-VI*, "Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)" 2008, vol 25, s. 241. Закон втратив силу в жовтні 2010 р. на підставі скасування дії поправок до Конституції від 2004 р., а також повернення до Конституції у редакції від 1996 р. Внаслідок цього почав діяти новий закон "Про Кабінет Міністрів України". Детально див.: *Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 7 zhovtnia 2010 r. № 2591-VI*, "Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)" 2011, vol 9, s. 58.

¹⁵⁸ D. Boban, "Minimalist" concepts of semi-presidentialism: are Ukraine and Slovenia semi-presidential states?, "Politička misao" 2007, vol XLIV, nr 5., s. 164.

¹⁵⁹ R. Pavlenko, *Kryza postradianskoho parlamentaryzmu? Napriam podalshoi konstytutsiinoi reformy v Ukraini*, "Vybyry ta demokratsiia" 2006, vol 3, nr 9, s. 28-39.

конфліктів між ними, зокрема між президентом і прем'єр-міністром¹⁶⁰ (особливо це проявилось у період двічі президентства В. Ющенка і прем'єрства Ю. Тимошенко, президентства В. Ющенка і прем'єрства В. Януковича, а також нетривалого періоду суміщення президентства В. Януковича та прем'єрства Ю. Тимошенко). Загалом в результаті, із однієї сторони, посилення повноважень прем'єр-міністра, та, із другої сторони, послаблення повноважень президента (чому додатково сприяли парламентські чергові та дострокові вибори 2006 та 2007 рр. за пропорційною системою, внаслідок чого було суттєво зменшено фракціоналізацію/фрагментацію українського парламенту) напівпрезидентська система правління формально змістилась від президентіалізованої президент-парламентського різновиду до збалансованої парламент-президентського зразку (який у порівняльній політології прийнято іменувати прем'єр-президентським), з прерогативами президента на розпуск парламенту.

30 вересня 2010 р. Конституційний Суд України (значною мірою під тиском обраного 7 лютого 2010 р. президента В. Януковича – єдиного президента України, якого в другому турі підтримало менше 50 відсотків виборців, – та пропрезидентської більшості у парламенті) скасував дію конституційної реформи, яку було прийнято в 2004 р.¹⁶¹. З цієї дати в Україні почала діяти Конституція зразка 1996 р., тобто президент-парламентська напівпрезидентська система правління, яка суттєво посилила місце, роль і повноваження президента. Як наслідок (особливо після того, як за результатами парламентських виборів за змішаною мажоритарно-пропорційною системою у 2012 р. пропрезидентські сили отримали більшість мандатів у парламенті), фактичні функції і повноваження президента України змістились від безпосереднього керівництва управлінською та розпорядчою діяльністю до функцій і повноважень загальнополітичного керівництва і контролю "законності" дій всіх державних органів влади, зокрема органів виконавчої влади. Зокрема, уряд знову увійшов в синхронно-синтетичну сферу підпорядкування як президенту, так і парламенту (обидва інститути відновили повноваження бути відповідальними за формування та ймовірне дострокове припинення повноважень уряду). В результаті цього, як і в період президентства Л. Кучми, президент В. Янукович, формально будучи лиш главою держави, фактично був керівником уряду. Це виявлялось у тому, що прем'єр-міністр і окремі міністри були носіями конкретних технічних та персональних інтересів і наполягань президента. Проте сила президентів Л. Кучми та В. Януковича за Конституцією версії 1996 р. фактично виявилась дещо розбіжною (на користь другого). Річ у тому, що в 1996–2004 рр. Л. Кучма конструював силу своїх повноважень із огляду найперше на фракціоналізованість українського парламенту. Відповідно він вмів використовувати відсутність у парламенті стабільної більшості як інструмент, який фактично посилював і без того формально сильні повноваження президента. Йому на основі політичних торгів з різними фракціями/групами українського парламенту не треба було допускати їх представників до "кланово-олігархічного" осередку державної влади, а відповідно не потрібно було зводити до символічної роль парламентської опозиції (адже дуже часто мінялись місцями пропрезидентські й опозиційні партії у парламенті). Натомість, упродовж 2010–2013 рр. В. Янукович конструював силу своїх повноважень із огляду на партійну структурованість українського парламенту. Відповідно він застосовував наявність у парламенті стабільної більшості як інструмент, за допомогою якого відбувалось посилення й без того формально сильних повноважень президента. Але президенту перманентно довелося здійснювати ротації у середовищі вищої політичної еліти (щоб остання не змогла суттєво посилитись) чи допускати деяких представників вищої політичної еліти до "кланово-олігархічного" ("сімейного") осередку державної влади, на підставі чого політичний режим в Україні у період президентства В. Януковича набув ознак авторитаризму і неопатримоніалізму. Політично (принаймні на деякий час) усунувши й мінімізувавши таким чином вплив парламентської

---

¹⁶⁰ V. Karasev, U. Kyryenko, *Metamorfozy u antynomyu polytycheskoho rehyma: Ukrayna – 2006-2007*, "Myrovaia ekonomyka i mezhdunarodnye otnosheniya" 2008, vol 9, s. 58-74. ; Н. Максак, *Parlamentskye vybory v Ukrayne: konfihuratsiya koalitsiyi*, "Palitychnaia sfera" 2006, vol 7, s. 106-113.; V. Lytvyn, *Teoriia ta praktyka kohabitatsii v napivprezidentskykh systemakh Evropy*, "Osvita rehionu: politolohiia, psykhologhiia, komunikatsii" 2011, vol 4, s. 140-149.

¹⁶¹ *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 252 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy" vid 8 hrudnia 2004 roku N 2222-IV (sprava pro doderzhannia protsedury vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy): vid 30 veresnia 2010 r. № 20–rp/2010*, [online] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10>

опозиції, президент упродовж 2010–2013 рр. фактично отримав визначальний вплив на діяльність Верховної Ради України, уряду, судової системи, насправді став ключовою фігурою у функціонуванні системи правління та всієї політико-правової системи України.

Так тривало до листопада 2013 – лютого 2014 рр., коли в результаті масових народних виступів (спочатку з приводу призупинення євроінтеграційних процесів за участю України, а згодом внаслідок системного спротиву суспільства – в тому числі за рахунок жертв, – існуючому політичному укладу) – феномену так званого "*Євромайдану*" та "*революції гідності*", – було повалено диктаторський режим В. Януковича. В результаті цього (а також внаслідок того, що було порушено консолідовану єдність колишньої пропрезидентської більшості у парламенті) система правління України 2 березня 2014 р.¹⁶² повернулася до моделі парламент-президентського (прем'єр-президентського) напівпрезиденталізму зразка 2006 р. (формально регламентованого 8 грудня 2004 р.) зі змінами і доповненнями. Разом із цим, було взято курс на прискорене прийняття нової конституції України або внесення поправок до чинної Конституції України 1996 р. зі змінами та доповненнями. У цій конструкції за відсутності легітимно обраного президента України (попереднього президента В. Януковича було оголошено в міжнародний розшук, хоч його фактичне місцезнаходження за різними даними обмежувалось територією Російської Федерації), його функції вперше в історії пострадянської України 23 лютого 2014 р. почав здійснювати "виконуючий обов'язки" Президента України, ким, згідно чинної Конституції України, став спікер українського парламенту *О. Турчинов*. Разом із цим, на 25 травня 2014 р. було призначено дострокові вибори президента України, переможцем у яких в одному турі став *П. Порошенко*. Але у світлі подій, які детермінували політичний процес в Україні після усунення від влади попереднього президента (а це агресивна поведінка щодо деяких регіонів України з боку Росії, соціально-політичні непорозуміння на території України), актуальним залишилось питання адекватного окреслення перспективної системи правління в Україні та місця у ній інституту президентства.

---

¹⁶² 21 лютого 2014 р. Верховна Рада України прийняла Закон України № 742–VII "Про відновлення дії окремих положень Конституції України". 22 лютого 2014 р., враховуючи те, що Закон "Про відновлення дії окремих положень Конституції України" не був підписаний президентом, парламент ухвалив постанову "Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222–IV, від 1 лютого 2011 року № 2952–VI, від 19 вересня 2013 року № 586–VII". Таким чином, від 22 лютого 2014 р. чинними на території України були положення Конституції України, прийнятої на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., зі змінами та доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 р. № 2222–IV, від 1 лютого 2011 р. № 2952–VI, від 19 вересня 2013 р. № 586–VII. 1 березня 2014 р. закон № 742–VII був опублікований у спецвипуску газети "Голос України" за підписом в.о. президента О. Турчинова. Таким чином він набув чинності 2 березня 2014 р. Детально див.: *Pro vidnovlennia dii okremykh polozhen Konstytutsii Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 liutoho 2014 r. № 742–VII, "Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)" 2014, vol 11, s. 143.; Pro tekst Konstytutsii Ukrainy v redaktsii 28 chervnia 1996 roku, iz zminamy i dopovnenniamy, vnesenyymy zakonamy Ukrainy vid 8 hrudnia 2004 roku № 2222-IV, vid 1 liutoho 2011 roku № 2952-VI, vid 19 veresnia 2013 roku № 586-VII: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 22 liutoho 2014 r. № 750–VII, Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). – 2014. – № 11. – S. 151.*

Історія інституту президентства в політичній історії незалежної України (грудень 1991 – травень 2014 рр.)¹⁶³

Президент	Формальний термін повноважень, р.	Дата повноважень	Фактичний термін повноважень, дн./р.	Дата виборів у першому турі / Відсоток голосів виборців, %	Дата виборів у другому турі / Відсоток голосів виборців, %	Причина припинення повноважень	Політична партія: до виборів / на момент виборів	Конституційний статус	Система правління
Л. Кравчук	5	05.12.1991 – 19.07.1994	944/2,59	01.12.1991 / 61,59	–	Дострокові вибори	КПРС / б.п.	Спочатку глава держави / Згодом глава держави та глава виконавчої влади	Напівпр. I
Л. Кучма (I)	5	19.07.1994 – 14.11.1999	1915/5,24	26.06.1994 / 31,17	10.07.1994 / 52,15	Чергові вибори	КПРС / б.п.	Спочатку глава держави та глава виконавчої влади / Згодом глава держави	Напівпр. I
									Презид.
									Напівпр. I
Л. Кучма (II)	5	14.11.1999 – 23.01.2005	1869/5,12	31.10.1999 / 36,49	14.11.1999 / 56,25	Чергові вибори	КПРС / б.п.	Глава держави	Напівпр. I
В. Ющенко	5	23.01.2005 – 25.02.2010	1832/5,02	31.10.2004 / 39,87	26.12.2004 / 51,99	Чергові вибори	КПРС, НДП, НУ / НУ	Глава держави	Напівпр. II
В. Янукович	5	25.02.2010 – 22.02.2014	1437/3,94	17.01.2010 / 35,32	07.02.2010 / 48,95	Усунення з посади	КПРС, ПР / б.п.	Глава держави	Напівпр. I
О. Турчинов (в.о.)	–	23.02.2014 – 25.05.2014 ¹⁶⁴	92/0,25	–	–	Дострокові вибори	КПРС, Г, Б / Б	Глава держави	Напівпр. II
П. Порошенко	5	25.05.2014 – чинний	–	25.05.2014 / > 54,5 ¹⁶⁵	–	–	СДПУ(о), С, ПР, НУ, С / С	Глава держави	Напівпр. II

¹⁶³ Умовні позначення: КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу; б.п. – безпартійний; НУ – "Наша Україна"; НДП – Народно-демократична партія; ПР – Партія регіонів; Г – "Громада"; Б – "Батьківщина"; СДПУ(о) – Соціал-демократична партія України (об'єднана); С – "Солідарність"; Презид. – президенталізм; Напівпр. I – президент-парламентський напівпрезиденталізм; Напівпр. II – парламент-президентський (прем'єр-президентський) напівпрезиденталізм.

¹⁶⁴ Інформацію подано до дати позачергових виборів президента України, які були призначені на 25 травня 2014 р. (перемогу на них отримав П. Порошенко). Це не означає, що В. Турчинов після 25 травня перестав бути в.о. президента України.

¹⁶⁵ Представлено результати президентських виборів, які були оприлюднені Центральною виборчою комісією України станом на 27 травня 2014 р., коли опрацьовано майже 98,5 відсотків протоколів.

Разом із цим, потрібно зазначити, що починаючи із лютого 2014 р. (принаймні до очікуваного прийняття поправок до Конституції України 1996 р.), президент України є всенародно виборним за мажоритарною системою абсолютної більшості (на п'ять років не більше двох термінів підряд) главою держави. Для того, щоби мати можливість бути обраним президентом України, кандидату повинно бути не менше 35 років, 10 останніх років він має проживати в Україні, а також повинен знати українську мову. Відповідно до ст. 108 Конституції України, повноваження Президента України припиняються достроково у разі: добровільної відставки; неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я; усунення з посади в порядку імпічменту; смерті. Ключові функції, які зосереджені за главою держави (президентом) в Україні: гарантування державного суверенітету та територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини/громадянина, забезпечення державної незалежності, національної безпеки і правонаступництва держави. Президент України представляє державу всередині країни та в міжнародних відносинах, має низку повноважень щодо призначення й оголошення виборів та референдумів та формування й функціонування органів державної влади. Разом із цим, президент України не є главою виконавчої влади, а його роль у формуванні уряду зведена до пропонування кандидатури прем'єр-міністра й окремих міністрів (без права колективної відставки уряду), які повинен затвердити парламент (який одночасно має право відправити у відставку весь склад урядового кабінету або окремих міністрів урядового кабінету).

Висновуючи, потрібно зауважити, що інститут президентства в політичній історії України від початку ХХ до початку ХХІ ст. суттєво еволюціонував. Внаслідок цього спосіб обрання (із 1991 р. – всенародний, а в історичному зрізі – парламентський), повноваження (із 1991 р. більші, ніж в історичній ретроспективі), місце та роль (із 1991 р. над всією системою державної влади, а в історичному зрізі у системі державної влади) інституту президента в Україні після 1991 р. не відповідають інституційній практиці та історичному досвіду, який інкорпорувала посада президента на історичних землях України на початку – в першій половині ХХ ст. У системному контексті це означає, що інститут президентства в Україні раніше був більшою мірою спрямований на реалізацію та апробацію парламентської системи республіканського правління, а впродовж 1991–2014 рр. – президентської та більше напівпрезидентської системи республіканського правління.

Це має бути одним з сутнісних/концептуальних дороговказів подальшого реформування системи правління та місця у ній президента в Україні. Очевидно, що історичний досвід застосування інституту президентства в Україні більшою мірою вказує на те, що він (цей інститут) має бути регламентований і апробований в умовах республіканського парламентаризму або парламент-президентського (прем'єр-президентського) напівпрезиденталізму. Це відповідало би не тільки концептуальній сутності політико-правових пошуків щодо системи правління та місця у ній інституту президентства в Україні упродовж другої половини ХІХ – початку ХХІ ст., проте й інституційному (зазначимо, що доволі успішному та стабільному) досвіду раніше перехідних/транзитних країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи (які, будучи або прагнучи бути членами Європейського Союзу, цілком впорядковано, системно і природно апробували системи республіканського парламентаризму та парламент-президентського (прем'єр-президентського) напівпрезиденталізму).

Також необхідно виснувати, що як свідчить досвід українського державотворення, інститут президентства в Україні здебільшого був кон'юнктурним, адже повноваження, роль і місце президента в системі державної влади (у системі правління) зазвичай визначались конкретними намірами певних політичних сил або політичними подіями, які склались в Україні впродовж різних етапів її нової (на початку – в середині ХХ ст.) та новітньої (наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.) історії. Натомість, варто концентруватись на інституті президентства, який всесторонньо відображатиме існуючий суспільний запит і цілісно відповідатиме на виклики (в понятті ризиків/переваг) подальшого реформування системи правління та в цілому політичної системи в Україні.